રજ ફૂટયા છે, પણ ફૂલ ખીલવાને તો ઘણી વાર છે. જો તો ખરી કે તે ભલી હશે તો હમણાંજ તેની પાસે પણ જઇ પહોંચશે.”

નલિનીએ આથી જરા હસીને કહ્યું:–“સખીઓ તમારી છેડછાડ મને બિલ્કુલ ગમતી નથી, તમે સહુ સહુનું સંભાળીને બેઠી છો એટલેજ તમને મારી આવી મશ્કરી કરવી સુઝે છે. જો તમે પણ મારા જેવી કુમારીજ હોત તો તમારી પણ એવીજ દશા થાત સમજીને ઠગારી સખીઓ મારી?”

સરલાએ કાંઇક મશ્કરી કરી મજાક કરતાં કહ્યું:–“નલિની બ્હેનનું કહેવું બરાબર સાચુંજ છે. એતો જુવાનીનો જોશજ એવો છે. પણ બાઈ! તેમને આપણી આવી મશ્કરી ક્યાંથી ગમે? એમને તો નવસંગમ કરતી વેળાએ પ્રિયતમની છેડછાડજ પ્રિય લાગશે. તે છેડછાડ રસવાળી હશે એટલે એમને મજા પડશે. આપણી છેડછાડ કેવળ લૂખી સૂકી અને રસ વિનાની હોવાથી તેમજ માત્ર મોઢાનીજ હોવાથી તેને ન ગમે એતો સ્વાભાવિકજ છે. જોબનવતી જુવતીને તો રસીલાના ચાળાજ વધારે પ્રિય લાગે છે. રસિલાની રસભીની વાતોમાંજ તેને મજા પડે છે.”

પ્રમદા બોલી:—“સરલા–ગાંડી સરલા! તું દીવાની તો નથી બની ગઇને? નાહક રાજકુમારીના પ્રેમમાં શા માટે વિઘ્ન નાંખવાને તું તૈયાર થઇ છે? જો એમની આંખો એના તરફ જ ખેંચાણી છે તો પછી આપણને તેની શી પંચાત પડી છે. ધણીને સુઝે તે ખરૂં. આપણે કાંઈ પ્રેમનો ઇજારો તો થોડો જ લીધો છે કે તેને અટકાવી શકીએ? ચાલ હવે આપણે જરાએક બાજૂએ જઇ ઉભી રહીએ અને પ્રેમમુગ્ધા નલિનીને નવીન નરરત્ન સાથે વાતો કરવાનો પ્રસંગ આપીએ.

સરલાએ કહ્યું:–“મારો અભિપ્રાય માત્ર એટલો જ છે કે પ્રેમ

કૂપમાં કૂદી પડતાં પહેલાં રસરૂપી જળ કેટલું છે તે જોવું જોઇએ. સાહસ કરીને એકદમ કૂદી પડતાં કદાચ તે કૂપમાં જો જળ ન હોય તો જમીન સાથે અથડાઇને મૃત્યુવશ પણ થવું પડે, માટે પ્રથમ રસરૂપી જળની તપાસ કરવાની ખાસ અગત્ય છે."

નલિનીએ સહજ ચીડાઇને કહ્યું:—"અરે! આજે તમને બન્નેને શું થયું છે? કાંઈ નશો તો નથી કર્યોને? અથવા તો મદિરાનું પાન કરીને મતવાલી તો નથી બની ગઇને? હા.હા. તેમજ હશે. જો તેમ ન હોય તો તમે આજે આવી ઘેલછાઈ ભરેલી વાતો કરો જ નહિ. પણ હવે કહું છું કે કૃપા કરીને આ દાઝેલીને વધારે ન દઝાડો."

"ના અમે તો નશોય કર્યો નથી, તેમજ મદિરાનું પાન પણ કર્યું નથી. પણ હા—આજે તેં પોતે જ નશો કર્યો હોય તેમ જણાય છે! તનેજ આ પ્રવાસીના મોહરૂપી મદિરાએ મતવાલી બનાવી દીધી છે અને અને તેથી જ તું અત્યારે આવી ઉન્માદિની બની ગઇ છે." સરલાએ ઘણીજ માર્મિકતાથી રાજકુમારીનાં વચનોનો પ્રતિવાદ કરી બતાવ્યો.

"કોઇએ ખરૂં જ કહ્યું છે કે, નીચની સાથેની મ્હોબત કયારેક જોખમમાં પણ નાંખી દે છે, તેમાં જરાપણ શંકા જેવું નથી." નલિનીએ કહ્યું.

"અપરાધની ક્ષમા કરો રાજબાળા! અમે તો આપની અનુગતા દાસીઓ જ છીએ. અમારા બોલવાપર આપને આટલું બધું માઠું લગાડવું ન જોઇએ. આપની સાથે અમે તો શું મ્હોબત કરવાની હતી. મહોબત કરનાર તો કોઇક ભાગ્યશાળી નર જ નીકળશે. અમારાં ભાગ્ય એવાં કયાંથી હોય કે આપના જેવી બુદ્ધિમતી અને રૂપવતી લલનાની

મહોબ્બતને પ્રાપ્ત કરી શકીએ અથવા તો તેનાં ચુંબનના સ્વાદને પામી શકીએ."

"ચાલો દુષ્ટાઓ, મારી પાસેથી દૂર થાઓ."

"બ્હેન ચાલો, એમની વાતચીતમાં વિક્ષેપ ન નાંખો. એકાંતમાં વ્હાલાની સાથે વાતો કરવા દ્યો અને પરસ્પર સુધાના સ્વાદનો લ્હાવો લેવા દો."

આમ કહીને સરલા અને પ્રમદા પોતાની બીજી બે સખીઓ સાથે એક તરફ ચાલતી થઇ એટલે સુકુમારી રાજકુમારીએ દોડીને સાળુ પકડી લીધો. અને પછી તેમને સંબોધીને કહ્યું કે;—"અરે મૂર્ખીઓ! શું આપણે ત્યાં કોઇ પણ થાકયો પાકયો પ્રવાસી આવે તેનો સત્કાર કરવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ તેની આવી મશ્કરી કરવી એ કોઇપણ રીતે સભ્યતાના નિયમ અનુસાર યોગ્ય ગણાય ખરૂં કે? જાઓ, આ પ્રવાસીનું નામ ગામ અને ઠેકાણું તો જરા પૂછી લાવો."

સરલાએ કહ્યું:—"પ્યારી! મહેમાન તો તમારા છે અને તમારા બાગમાં જ ઉતર્યા છે, માટે તમે પોતે જઇને તેમનો આદર સત્કાર કરો, અમને તેમની પાસે જવાનો કશો અધિકાર જ નથી."

પ્રમાદાએ વળી એક બીજો જ સવાલ રજૂ કર્યો કે;—"નલિની! જો તમે મારી સાથે એક શર્ત કરવાને કબૂલ થાઓ તો હું તમારૂં કામ કરી આવવાને તૈયાર છું. પણ કહો જોઇએ કે તમારાથી તે શર્ત કબૂલ થઈ શકશે ખરી કે?"

"તું શી શર્ત્ત કબૂલ કરાવા માગે છે વારૂ?" નલિનીએ પૂછયું.

"તે શર્ત એજ છે કે અમે જે કાર્ય કરીએ તેમાં તમારે કોઈ પણ પ્રકારનો હસ્તાક્ષેપ કરવો નહિ તેમજ અમારા કોઇ પણ કામમાં માથું મારવું નહિ." પ્રમદાએ કહ્યું.

"તમને ગમે તેમ કરો, એ શર્ત મને કબૂલ છે." નલિની બોલી.

આ સાંભળી પ્રમદા અને સરલા પોતાની સખીઓ સાથે મદન પાસે ગઇ અને રાજકુમારી એક વૃક્ષની અંતરાલમાં છૂપાઇને તેમની ચેષ્ટાઓને જોવા લાગી.

પ્રથમ પ્રમદાએ સરલાએ કહ્યું કે;–"બ્હેન ! આજે ઘણા દિવસે ચોર પકડાયો છે. આપણા આ બાગમાંથી ઘણા દિવસ થયાં ફળફૂલ ચોરાયા કરતાં પણ ચોર પકડાતો જ નહોતો. પણ આજે અનાયાસે જ ચોર પકડાઇ ગયો છે. બસ ગમે તેમ હો પણ એ ચોર આ સ્હામે બેઠેલો કોઇ પુરૂષ જ છે. ચાલો આપણે તેને પકડીને તેની ચોરીનું ફળ ચખાડીએ. તેમ કર્યા વિના બાગમાંથી ચોરી થતી અટકશે નહિ."

સરલા બોલી:–"નહિ. નહિ આ તો ઘણા જ સીધા અને સરળ હૃદયના માણસ જણાય છે. તેમને આપણાથી કોઈ પણ પ્રકારના પ્રમાણ વિના શી રીતે ચોર ઠરાવી શકાય વારૂ ?"

પ્રમદાએ એક નવો આક્ષેપ કરીને મદનને કહ્યું કે;—"મહાશય !! કહો જોઇએ તબીયત તો ખુશીમાં છે ને ? આજે આપે અમારાપર ભલી કૃપા કરી ?"

મદને કહ્યું:—તમે મને દુઃખીયાને શા માટે નાહક દુભાવો છો ? મરેલાને શા માટે મારો છો ? બળેલા જિગરપર કઠોર શબ્દરૂપ નમક શા માટે છાંટો છો ? જાઓ તમારૂં કામ કરો. જેઓ તમારી સાથે હસતાં હોય અથવા આનંદ ભોગવીને રાજી હોય તેમની પાસે જઇને આનંદ કરો. હું તો એક દુર્ભાગ્યપીડિત દુઃખી જીવ છું, માટે તમારી સાથે આનંદ કરવાને અથવા તો તમને આનંદ આપવાને તદ્દન અશક્ત છું."

ચંદ્રમુખી નામક એક બીજી સખી બોલી કે;–" આપ કહો છો તે યોગ્ય જ છે. આપ મોટા મહાત્મા છો, સાધુ પુરૂષ છો. પણ એ તો કહો કે આપ આ ખાસ સ્ત્રીઓ માટે સરજાયલા બગીચામાં કોની પરવાનગી લઇને આવ્યા છો વારૂ ? શું આપ નથી જાણતા કે કૌશલનરેશ મહારાજ ઇન્દ્રવિક્રમસિંહની પ્રિય પુત્રી નલિનીનો આ બાગ છે અને સ્ત્રીઓ સિવાય બીજા કોઇને પણ એમાં પ્રવેશ કરવાની ખાસ મનાઈ છે ! "

" ખરેખર હું એ વાતને બિલકુલ જાણતો જ નથી. હું તો આફતનો માર્યો એક પરદેશી છું, એટલે મને આવી બાબતોનો ખ્યાલ ક્યાંથી હોઈ શકે વારૂ ? " મદને કહ્યું.

" વાહરે દિલ્હીના ઠગ, વાતો બનાવતાં તો બહુ સારી આવડે છે ને શું ? ચોરીના માલને બગલમાં છૂપાવી રાખવા છતાં પોતે જ ફરિયાદી થઈ બેસો છો, એ જોઇને મને તો ખરેખર અજાયબી જ થાય છે. શું તમે આ બાગની હકીકતથી છેક અજાણ્યા જ છો. જે વાતને નાનું બાળક પણ સારી રીતે જાણે છે તેને તમારા જેવા બુદ્ધિમાન પુરુષો ન જાણતા હોય એવું માની જ શીતે શકાય ? " સરલા બોલી.

" સાંભળો મહાશય ! આવી ચાલાકીઓથી આપનો છૂટકો થવાનો નથી, અમે તો આપની શોધમાંજ નીકળી હતી. સંયોગવશ આપે પોતેજ કૃપા કરીને અમને આપનાં અમૂલ્ય દર્શનનો લાભ આપ્યો છે. આપ ઠગ નહિ પણ પાકા ખેલાડી છો, બસ હવે તો તમારા મનને આનંદ થયો ને વારૂ ? " પ્રમદાએ ટકોર મારીને કહ્યું.

વળી પાછી સરલા હસતી હસતી કહેવા લાગી કે;–" વળી પાછા બબ્બે અપરાધ ! ચોરી અને શિરજોરી ! સ્ત્રીઓના જનાના

આગમાં આવવું, આંખો લડાવવી અને જાદૂ અથવા કામણ કરી કોઇને લોથપોથ કરી નાખવા એ શું પ્રવીણ પ્રવાસીનું કર્ત્તવ્ય ગણાય ખરૂં કે ? આ સર્વ આપના પ્રપંચ જાળનો ભેદ ભરેલો વિસ્તાર છે. આપની અનુપમ બુદ્ધિના બળનું પરિણામ છે."

મદને સહજ કુપિત થઈને કહ્યું:-"અરે જા ચંચલ નટખટ ! હટ હટ ! તારા જેવી સ્ત્રીઓ તો અત્યારે મારી દાસીઓનું પણ દાસીપણું ઉઠાવી રહી છે. મને લાગે છે કે તારી સ્વામિની પણ જરા મંદ બુદ્ધિની હશે કે જે તારા જેવી કુટિલ સાહેલીને પોતાની સાથે રાખે છે ? શું અહીંની રીત એવી છે કે નિર્દોષ પ્રવાસીઓ પર ચોરીનો આરોપ મૂકીને તેમને ચોર ઠરાવવા તથા તેના પર જુલ્મ વર્ષાવવો ? સાવધાન ! તારા જેવી માયાવિની કપટી અને દગો દેનારી સ્ત્રીઓ મેં એક નહિ પણ અનેક જોઇ નાખી છે. જા અહીંથી એકદમ ચાલી જા. મારી આશા ન રાખ. હું તારી વાસનાને તૃપ્ત કરવાને તદ્દન નારાજ છું. મારી પાસે તારી ઠગાઇ ચાલવાની નથી. જરા આંખો ઉઘાડીને જો કે હું કોણ છું ? ચોર અને શાહને ઓળખતાં શીખ ! મતવાલી ન બન." આમ કહીને મદન ઉઠીને ઉભો થયો અને ત્યાંથી ચાલવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. આ જોઇને નલિનીએ સહજ શર્માઇને કહ્યું કે;-"ના-ના. આપ આમ રીસ ચઢાવીને ચાલતા ન થાઓ. આ દાસી તો દીવાની છે. એ તો પોતાના રૂપના મદથી મતવાલી બનીને અનેક નવયુવકોને આ પ્રમાણે સતાવ્યાજ કરે છે. એ દુષ્ટાને તો એવી ટેવજ પડી ગઇ છે. માટે એના બોલવા તરફ ધ્યાન આપવાની કશી જરૂર નથી. આપ ખુશીથી અહીં આરામ કરો, હવે આપને કોઇ પણ સંતાપશે નહિ. હું મારી સાહેલીઓને હમણાંજ તે વિષયની સૂચના આપી દઉં છું."

મદને કહ્યું:–" વાહ ! શું તમારા દેશનો ચાલ એવો અવળો છે કે અતિથિ જો આદર સત્કાર કરવો તો અલગ રહ્યો પણ ઉલટાં તેમને ચોર, લુટારા કે ઠગના નામથી સંબોધીને સંતાપવા ? આ પણ ચાલુ જમાનાની એક નવી નવાઇનોજ પ્રકાર કહેવાય ! મેં તો આ પહેલાં આવું ક્યાંય પણ જોયુંજ નથી."

"ના, મહાશય ! આપ એની વાતો તરફ લક્ષ્ય ન આપતાં કેવળ મારી વાતોનોજ જવાબ આપો. એ તો મૂર્ખ છે; એના બોલ્યા સ્હામું તે જોવાતું હશે કે ? હાથીની પાછળ ભસતાં શ્વાનો તરફ હાથી કદાપિ ગુસ્સે થતો હશે કે ?" નલિની બોલી: "વારૂ, ત્યારે તમે વળી મને બીજું શું પૂછવા માગો છો ?" મદને પૂછ્યું.

"બીજું કાંઈજ નહિ. પણ આપ ક્યાંના નિવાસી છો ? આપનું નામાભિધાન શું છે અને આપનાપર એવી તે શી આફત આવી પડી છે કે આપ આમ તદ્દન ઉદાસીન બની ગએલા જણાઓ છો વારૂ ? જો કાંઇ બીના હોય તે કાંઇ પણ સંકોચ રાખ્યા વિના બેધડક ખુશીથી જણાવી દો." નલિનીએ કહ્યું.

નલિનીની આવી વાત સાંભળી સરલાથી ચૂપ રહી શકાયું નહિ. તે હસીને બોલી કે:–" અને સાથે સાથે એમ પણ જણાવી દો કે તમારાં લગ્ન થઈ ગયાં છે કે નહિ ?"

નલિનીએ પણ હસીનેજ કહ્યું:–" અને જો કદાચ તેમનાં લગ્ન ન થયાં હોય તો શું તું પોતે તેમની સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે વારૂ ?"

આ સાંભળીને પ્રમદા વચ્ચમાંજ બોલી કે;–" બ્હેન, તમે આમ એકદમ ગભરાઓ નહિ. કદાપિ એવું તે બની શકતું હશે ખરૂં કે ? સુવર્ણના આભૂષણમાં કાચનો કકડો શોભતો નથી પણ હીરાનો કક-

ડોજ ખરી શોભા આપે છે. રત્નોથીજ અલંકારની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય છે. કાચથી કદાપિ થતીજ નથી."

મદને પોતાને પૂછેલા સવાલોના જવાબમાં જણાવ્યું કે;—"મારૂં નિવાસસ્થાન વિશાળાપૂરીમાં છે, હું અવન્તીનરેશ મહારાજ ઇન્દ્રવિક્રમના ભૂતપૂર્વ મંત્રીનો પુત્ર મદન છું. રાજકુમારી રમા કે જે મારા પંચ પ્રાણોથી પણ મને અધિક પ્રિય છે તેના વિરહાગ્નિથી હું બળી રહ્યો છું. તે પ્રિયતમાના વિયોગમાં ઝૂરી રહ્યો છું."

નલિનીએ કહ્યું:—"જો આપ મારા પર ગુસ્સે ન થાઓ તો હું એક વાત પૂછવાનું સાહસ કરૂં. પણ આપને તેનું ઉત્તર બરાબર સત્ય જ આપવું પડશે."

મદન બોલ્યો; -હું ગુસ્સો શા માટે કરૂં ? તમારે જે કાંઇ પૂછવું હોય તે ઘણી ખુશીની સાથે પૂછો. મારાથી બનશે ત્યાં સુધી હું તેનું યથાર્થ ઉત્તર જ આપીશ."

નલિનીએ પૂછ્યું:—"જો કદાચ આપ ચોર ઠરો તો પછી તેની સજામાં આપને શો દંડ મળવો જોઇએ વારૂ ? પ્રમાણ પૂર્વક આપની ચોરી સિદ્ધ કરવામાં આવે તો પછી આપને તેના બદલામાં શી શિક્ષા થવી જોઇએ ?"

"જો હું ચોર ઠરૂં તો તમારી ઇચ્છામાં આવે તે સજાને ભોગવવાને હું સર્વદા તૈયાર છું. પરંતુ ચોરીનાં પ્રમાણો સબળ અને મુદ્દાસર હોવાં જોઇએ એ પણ તમારે તમારા ખ્યાલમાંથી વિસરી જવાનું નથી." મદને પોતાના મનોભાવ વ્યક્ત કરી બતાવ્યો.

"જૂઓ ત્યારે આપની ચોરીનું પેલું પ્રમાણ રમા જ છે. કારણ કે તેની પણ આપે અમુક ચોરી કરેલી છે." નલિનીએ મદનના ગુન્હાનાં પ્રમાણો આપવાનો આરંભ કર્યો.

"મેં રમાની શી વસ્તુ ચોરી છે કે તમે મારાપર આવો અણુ-ઘટતો આરોપ મૂકવાને તૈયાર થયાં છો વારૂ?" મદને જરા અજાયબી બતાવતાં જણાવ્યું.

"ફક્ત એ અક્ષરના નામ વાળી વસ્તુની જ ચોરી કરવાની આપે અપૂર્વ ઉદારતા દર્શાવી છે અને તે વસ્તુ તે બીજી કાંઈ જ નહિ પણ રમાનું મન જ આપે ચોરી લીધું છે."

"પણ તેનો સાક્ષી કોણ છે?"

"આપની જબાન."

"કદાચ તેણે મારૂં ચિત્ત જ ચોરી લીધું હશે તો?

"તો આપ ચોર નહિ પણ ચોરના ભાઇ ઘંટીચોર. કારણ કે કોઇએ ખરૂં જ કહ્યું છે કે, જેવું બીજ તેવું વાવેતર અને સોબત તેવી અસર."

"ઠીક ચાલો, પણ બીજું કોઈ પણ પ્રમાણ તમે આપી શકો તેમ છો ખરાં કે?"

આ સાંભળીને સરલા વચ્ચમાંજ બોલી ઉઠી કેઃ—"એક નહિ પણ એકવીસ પ્રમાણ અમારી પાસે હાજર છે. બીજું પ્રમાણ અન્ય કોઇ નહિ પણ અમારી રાજકુમારી પોતે જ છે."

મદને ગભરાઇને કહ્યું કેઃ—"તું શું કહેવા માગે છે તે હું સમજી શકતો નથી, માટે જરા સ્પષ્ટતાથી સમજાવ અને તારા પ્રમાણને બરાબર રીતે સિદ્ધ કરી બતાવ."

"ક્યાંથી સમજાય? અપરાધીનો ગુન્હો જ્યારે સાબીત થાય છે, ત્યારે તેને કાંઇ પણ સમજાતું જ નથી, ચાસન જાણુવા છતાં પોતાના ગુન્હાને છૂપાવી રાખવા માટે અપરાધી લોકો આવા પ્રકારની બાજીઓ જ ખેલ્યા કરે છે. રમાનું ચિત્ત ચોરવામાં તો જરાક શંકા પણ રહે

જો કે કદાચ રમાએ આપનું ચિત્ત ચોરી લીધું હશે, પણ અમારી રાજકુમારીના સંબંધમાં તો તેમાંનું કાંઇ છે જ નહિ, માત્ર આપે પોતેજ તેનું ચિત્ત ચોરી લીધું હોય એમ રાજકુમારીની અત્યારની સ્થિતિ તથા તેમના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો પરથી જ સ્પષ્ટ માલૂમ થાય છે. આપ પોતે જ ચોર હોવા છતાં બીજાને ચોર ઠરાવવાનો યત્ન કરો છો એમાં આપનો કશોય દોષ નથી. એ તો ચોર જાતિનો એક એવો સ્વભાવ જ પડી ગયો હોય છે;" સરલાએ બેધડક કહી દીધું.

"ત્યારે શું હું એમનો ચોર છું?" મદને આતુરતાથી પૂછવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

"અવશ્ય એમજ છે, એમાં શંકાનો અંશ માત્ર પણ નથી." પ્રમદાએ કહ્યું.

આ સાંભળીને મદન કેટલીક વાર સુધી તો વિચારસાગરમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યો. તેને આ અબળાઓને શું ઉત્તર આપવું તે કોઇ પણ પ્રકારે સમજાયું નહિ. ઘણી વાર સુધી ચિંતા કર્યા પછી તે પોતાના મનમાં ને મનમાં જ કહેવા લાગ્યો કે:—"હવે આ અભિમાની અબળાઓને વશ કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય અવશિષ્ટ રહ્યો નથી. શિરપર ચઢેલા ચોરીના આળને ઉતારી શકાય તેવી કોઈ પણ યુક્તિ જણાતી નથી. માટે સમય પ્રમાણે વર્તી લેવામાં જ વધારે સાર છે. ખોટી હોંશાતોંશ કરવામાં કાંઇ પણ લાભ મળી શકે તેમ જણાતું નથી."

આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી મદને પ્રકટ ભાવથી કહેવા માંડ્યું કે;—"હું તમારી સર્વની ઇચ્છાનો હર્ષની સાથે સ્વીકાર કરૂં છું. પરંતુ હું જ્યાં સુધી મારી પ્રતિજ્ઞા અનુસાર રમાની સાથે લગ્ન કરી શકીશ નહિ, ત્યાં સુધી તો તમારે મારા પ્રેમથી વંચિત જ

રહેવું પડશે. મારાથી રમાને મારી પ્રિયતમા કરી શકાશે નહિ, ત્યાં સુધી હું તમારો પત્ની તરીકે સ્વીકાર કરી શકીશ નહિ. "

નલિનીએ લજ્જાથી સહજ નીચી નજર કરીને કહ્યું કે:-" હું તો હવે આપની સેવિકા જ બની ચૂકી છું, માટે આપને મને ગમે તેવી આજ્ઞા કરવાનો અધિકાર છે. અને મારે તે આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારૂં મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે. "

" નહિ-નહિ. રાજકુમારી ! હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સોગન ખાઇને કહુંછું કે તમારી અને **રમા**ની સાથે હું એકી વખતે જ લગ્ન કરીશ. તમને બન્નેને મારી પત્નીઓ બનાવીશ અને મારી બન્ને આંખોના સમાન તમને બન્નેને ચાહતો રહીશ. " **મદને** કહ્યું.

આ સાંભળીને **સરલા** બોલી કે:-" મહાશય ! એટલું તો અવશ્ય સ્મરણમાં રાખજો કે અમારી સુકુમારી રાજકુમારી ચકોરીનું જીવન આપના મુખચંદ્રનાં દર્શન સુધી જ છે, આપ કોઇ આપની નિશાની આપતા જાઓ કે જેથી રાજનંદિની **નલિની**ના હૃદયમાં નિરંતર આપની પ્રિયપ્રતિમાનું સ્મરણ રહ્યા કરે. આપના શુભ ચિન્હને સંભારીને તે પોતાના વિયોગી દિલને વખતે શાંત પણ કરી શકે. "

મદને પોતાની નીલમણિની વીંટી કે જેનાપર ' મદન ' એવું ત્રણ અક્ષરનું નામ કોતરવામાં આવ્યું હતું. **તે** ઉતારીને **નલિની**ને આપી અને **નલિની** પોતાના નામથી અંકાયલી હીરાની વીંટી **મદન**-ના હાથમાં આપી. બન્નેએ પરસ્પર સંભારણાંની વસ્તુઓ આપીને આ સમયે સંતોષ માની લીધો. ત્યાર પછી **મદન** ઘોડાપર સ્વાર થઇને ત્યાંથી વિદાય થયો. **નલિની** કે જે તે સમયે જળ વગરની માછલીની પેઠે વિયોગને આધીન બની ગઇ હતી તેણે ઉભરાઇ આ-

વતાં આંસુઓને એક પ્રકારનું અપશુકન ધારીને તેને ભૂમિપર ન પડવા દેતાં હૈયામાંજ છુપાવી રાખ્યાં.

આ સમયે નલિનીએ વિદાય થતા પોતાના પ્રિયતમને ઉદ્દેશીને માત્ર એટલું જ કહ્યું કે;–" પ્રાણનાથ ! આ દાસીને વિસરી ન જશો; કારણકે, આપનાં દર્શન વિના એક ક્ષણ મને એક યુગના સમાન કઠિન લાગશે."

મદને કહ્યું:—" નહિ, પ્યારી, એમ નહિ જ થવા દઉં."

આમ કહીને મદન હૃદયને કઠોર કરીને ત્યાંથી એક તરફ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું

પ્રેમઘેલી પ્રેમદા

" સતી સૌભાગ્યની દેવી, પતિપદ પ્રેમથી પૂજે;
નિરંતર નાથને સેવી, ગુણો નિજ નાથના ગૂંજે;
પતિ માટે જીવન ધરતી, પતિ સાથે બળી મરતી;
પ્રબળ પ્રેમે રતિ ધરતી, ચરણસ્પર્શે ધરા ધ્રુજે;
વહે છે દિવ્યતા રગમાં, કરે સંચાર ખગ જગમાં;
સતી વિણુ શ્રેષ્ઠતા જગમાં, સતીની અન્યના સૂઝે."

" હાય ! પાપી પિશાચ ! મારા જેવી અબળ અબળાના પ્રાણ લેવાથી તને આ વિશ્વની કઇ મહાન વસ્તુ પ્રાપ્ત થશે ? મારા

શરીરમાંથી લોહીની ધારા વહાવતાં તારી કઈ મહત્ આશા ફળશે? મારો વધ કરવાથી તારી કઈ ધારણા પાર પડશે?"

"અરે દુષ્ટ! પાપીયસી રાક્ષસી! મને પાપીના નામથી બોલાવતાં તારી જિવ્હા કેમ નથી તૂટી પડતી? શું તું આ પિશાચપતિના ભયંકર ભયથી જરાપણુ નથી ડરતી? જે આખા જગતને પોતાની ભૃકુટીના સંકેતથી ડોલાયમાન કરવાને અશક્ત છે, તેના સમક્ષ આવા તુચ્છ શબ્દો ઉચ્ચારતાં તને તારા પ્રાણુની પણ દયા આવતી નથી? શું તું મારી સાથે વિવાહ નહિ કરે તો તારા મનની આશા તું કદાપિ ફળીભૂત કરી શકશે ખરીકે? મૂર્ખ મદનને તારા હૃદય ઉપવનનો વિહારી બનાવી શકીશ ખરી કે? નહિ. નહિ. આ પિશાચનાથનું અસ્તિત્વ હશે ત્યાં સુધી તો તેમ કદાપિ નહિ બને તે નહિજ બને. તારી એ બધી આશાઓ આકાશના કુસુમ સમાન છે અથવા તો વંધ્યાના પુત્ર સમાન છે. યાદ રાખજે કે હવે પાણી વલોવ્યાથી માખણુ નહિજ મળે." બીજી એક વ્યક્તિએ ઘણાજ કઠોર સ્વરથી ભીષણુતાને ધારણુ કરીને કહ્યું.

વાચક! આ પ્રમાણેનો વાદવિવાદ એક ઘટાદાર વૃક્ષોના સમુદાયમાં સંભળાઇ રહ્યો હતો. એ સાંભળીને ત્યાંથી ઘણાજ નજીકમાં આવેલા માર્ગપરથી ચાલ્યો જતો મદન અટકી ગયો અને પુનઃ જે વાદવિવાદ થતો હતો તે સાંભળવા લાગ્યો.

પિશાચનાથે પુનઃ રમાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;–" રમા! હવે તારી જાન જવાની તૈયારી છે માટે હજી પણુ વિનયથી કહું છું કે મારી વાત માની જા અને મારા પ્રેમની ભાગિની થઇ જા. મારા જેવો પરાક્રમી પતિ તને મળવાનો નથી. મારા જેવો વૈભવશાળી પતિ તારા સૌભાગ્યને સમુજ્જવલ કરવાનો નથી. માટે આ સર્વ બાબતોનો ઉપજેલા તિરસ્કારને મૂળ સહિત તિલાંજલી આપ."

"પાપાંધ પિશાચ, હવે મારી સહનશીલતાની સીમા આવી પહોંચી છે અને તે સાથેજ તારા આયુષ્યની દોરી પણ ટુંકી થવા આવી છે. જે હૃદયપર **મદન**નો અધિકાર છે, તે હૃદયપર તું તારૂં આધિપત્ય સ્થાપવા માગે છે તે કદાપિ નહિજ સ્થાપી શકાય. હું સતી છું, **મદન** મારો નાથ છે, તેના વિના મારાપર કોઇનો પણ અધિકાર નથી. તું નથી જાણુતો કે સતી સ્ત્રીઓ પોતાના સતીત્વના રક્ષણુ માટે જીવ આપતાં પણુ પાછી હટતી નથી. સતીની ટેક કદાપિ ચળિત થતી નથી. સતીઓ પોતાના ધર્મને માટે, પોતાના નારી જન્મના સન્માન માટે શું કરે છે તે જરા સાંભળ:

"શીયળને રક્ષવા માટે સતીઓ પ્રાણુ આપે છે;
ઝુકાવી ગરદનોને પ્રાણુનો પણુ પ્રાણુ આપે છે;
સતી નારી શીયળ માટે ન પરવા પ્રાણુની કરતી;
શીયળ સમ રત્ન સાચવવા ન કોઇથી કદિ ડરતી."

"ત્યારે શું તું મોત માગે છે? જીવનની આશાને જડમૂળથી ત્યાગે છે? તને તારા જીવની જરાપણુ પરવા નથી, આ સંસારનાં સુખોની તને લેશ માત્ર પણુ સ્પૃહા નથી? રમા! હાથે કરીને તારા આવા સૌંદર્યને શા માટે ભૂપતિત બનાવે છે, તારા આવા અનુપમ લાવણ્યને કરાળ કાળના અધિકારમાં સોંપીને શા માટે નષ્ટ થાય છે. તારો આ એક ઉન્માદ છે, મરણુ એ કેવી ભયંકર વસ્તુ છે તે તારાથી સર્વથા અજ્ઞાત છે. જ્યારે લોહીની તરસી તલ્વારની ધારા તારી ગર્દનપર વિરાજશે ત્યારેજ તને મોતની ભયંકરતાનો સાક્ષાત્કાર થશે. ચાલ હવે મરવાને તૈયાર થા."

"સતીને માટે મોત એ મહા આનંદની વસ્તુ છે. સતીત્વને માટે પ્રાણુનું બલિદાન આપવું એ પણુ સન્નારીઓના મહા સૌભા-

ગ્યની વાત છે. ચાલ, હવે જોઈ શું રહ્યો છે, ચલાવ તારી તલ્વાર અને મારી આ ગર્દનને ભૂતળશાયી બનાવ. તારા જેવા નીચને કામાંધની સોબત કરતાં મરણની સોબતી બનવામાં હું ઘણુંજ સુખ માનું છું, માટે સત્વર મારો નાશ કર. " " ચાલ ત્યારે તેમજ કરૂંછું. "–

આમ કહીને એક કાળો કદરૂપો પુરુષ ડાબા હાથમાં તલ્વારને ધારણ કરી જમણા હાથથી રમાના કેશ કલાપને પકડીને તેના પ્રાણ લેવાને તૈયાર થયો.

આ જોતાંની સાથેજ મદનનો ચ્હેરો ફીક્કો પડી ગયો. અત્યંત ક્રોધનાયોગે સાહસી વીર મદનની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. ગુલાબ જેવા ગુલાબી હોઠ તથા તેની ડાબી ભુજા ફરકવા લાગ્યાં અને નયન પણ લાલચોળ થઈ ગયાં. તે સુકુમાર કુમાર સાક્ષાત્ વીર-રસનો અવતાર જણુવા લાગ્યો. આવા અસહ્ય અપમાનને નહિ સહી શકવાથી મદન એકદમ પોતાના અશ્વપરથી નીચે કૂદી પડયો, અને મ્યાનમાંથી તલ્વાર કાઢીને તે પેલા કુરૂપ પુરુષ તરફ દોડી ગયો અને તેને ધમકાવીને ગુસ્સાથી કહેવા લાગ્યો કે;–" ખબરદાર દુષ્ટ ! આ નિર્બળ અબળાને છોડી દે અને તારા જુલ્મને આટલેથીજ અટકાવી દે. નહિતો હું હમણાંજ તારૂં શિર કાપીને તને યમલોકમાં મોકલાવી દઇશ. પાપાત્મા ! અબળાપર અત્યાચાર ? ધર્મપર કુઠારાઘાત ? આ તારી માયાવી બાજીને હમણાંજ સંકેલી દે. તું એમ ન ધારતો કે, આ નિર્જન વનમાં આ અબળ અબલાનો કોઇ સહાયક જ નથી. તેને માટે એક નહિ પણ સેંકડો વીર તરો પોતાનું ઉકળતું લોહી રેડવાને તૈયાર છે. "

આવી વીરતા, ધીરતા, ઉત્સાહ અને સાહસ ભરેલાં વચનો સાંભળીને તે કુરૂપ પિશાચ રમાને છોડીને પાસેજ ઉભેલા એક અશ્વપર સ્વાર

થઇને એકદમ જીવ લઇને નાઠો તથા થોડીવારમાં ઘટાદાર વૃક્ષોના ઓથમાં છૂપાઈ ગયો.

ત્યાર પછી રમાએ પ્રીતિભરી દૃષ્ટિથી મદનના તરફ પોતાનું મુખ ફેરવીને ઘણા જ આનંદની સાથે કહ્યું કે;–" ધન્ય છે પરમાત્મા ! તારી અદ્દભુત લીલાને અનેકવાર ધન્ય છે. શું હું આ સ્વપ્ન જોઇ રહી છું કે સાક્ષાત્ ? આમ અચાનક આ વસુધાપર સુધાની વૃષ્ટિ શી રીતે થઈ ? આ મનોહર મૂર્ત્તિનાં દર્શન થવાની આશાજ નહોતી તે અકસ્માત્ અહીં ક્યાંથી આવી ચઢી ? જેના દુર્લભ દર્શનની સંભાવના જ નહોતી તે પ્રાણપ્રતિમા મારી સન્મુખ શી રીતે આવી પહોંચી ? હું મારા પ્રાણપ્યારા મદનને આંખો આગળ ઉભેલા જોઈ રહી છું કે, નિરંતર તેમની મધુરી મૂર્તિનું ધ્યાન ધરતી આવતી હોવાથી એક પ્રકારના ભ્રમે મને આમ ભ્રમિત બનાવી દીધી છે ? અથવા તો આ બધી પિશાચોની મોહમયી માયા છે ? મારા જેવી અભાગિનીનાં એવાં અહોભાગ્ય ક્યાંથી હોય કે હું આમ સહજમાં મારા પ્રિયતમનાં દર્શન કરીને મારાં નયનોને સફળ કરી શકું ? શું હું ભ્રમણાના સાગરમાં ગોથાં તો નથી ખાઇ રહી અથવા તો કોઈ માયાવિની રચનાએ મને ઉન્માદિની તો નથી બનાવી દીધી ? હાય મનોમંદિરના તેજસ્વી ભાનુમદન ! મને કરમાયલી કમલિનીને તમારાં દર્શન થાય એવી આ ભયંકર અંધકારમય પાપભૂમિમાં આશા પણ શી રીતે રાખી શકાય ? મને તો એમજ લાગે છે કે, આ પણ મને પીડનારા પાપાત્મા પિશાચોની એક પ્રકારની પ્રપંચ લીલાજ છે. મને ભમાવવાનો એક માયાવી ઉપાય છે."

રમાની આવી વિહ્વળ અવસ્થા જોઇને મદને તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે;—" નહિ–નહિ, રમા તું સ્વપ્ન નહિ પણ સત્ય જ જોઇ રહી છે. તારો હૃદયવલ્લભ મદન અત્યારે તારી સમક્ષ જ ઉભો

છે. આ પિશાચોની માયા નથી, પ્રપંચ લીલા નથી, પણ સર્વ સત્ય ઘટના જ છે. પરમાત્માએ તારાપર દયાવાન થઇને તને પાપાત્માઓના પંજામાંથી મુક્ત કરાવી છે. હે પ્યારી રમા! હું ખરેખર તારો પ્રિયતમ **મદન** જ છું અને મને જ અત્યારે ઇશ્વરે તને પાપીના પંજામાંથી છોડાવવા માટે મોકલી આપ્યો છે."

મદનનાં આવાં મધુર વચનો સાંભળીને **રમા** અત્યંત આનંદિત થઇ અને દોડીને **મદન**ના ગળા સાથે લપેટાઇ ગઈ. **મદને** પણ તેનો સત્કાર કરીને પોતાના બન્ને બાહુઓ વડે તેને આલિંગન આપ્યું. ત્યાર પછી **મદને રમા**ને પોતાની ગોદમાં બેસાડી લીધી અને તેના કોમળ ગાલપર પોતાનો હાથ ધીમે ધીમે ફેરવવા માંડયો. એવામાં **રમા**ના માથામાંથી કોઇક એવો સુગંધ આવ્યો કે જેના યોગે **મદન** બેહોશ થઇને પૃથ્વીપર ગબડી પડયો. આ જોઇને **રમા**એ જોરથી સીટી બજાવી, જે સાંભળીને પૂર્વોક્ત પિશાચ ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો અને **મદન**ની એક ગાંસડી બાંધીને **રમા** સહિત ત્યાંથી અદૃશ્ય થયો.

પ્રકરણ ૧૧ મું

વારાંગનાની દગાબાજી

" કસમ કિનેકે કીનેકી તેરે હકમેં બુરા હોગા;
તેરી રહમેં હમારા હર કદમ દસ્તે કઝા હોગા;
અયૈયતકા હરએક તિફલો જવાં મહેવ દગાહોગા;
ફલક પર લેકે ફએલોંસે કિનારા કશ ખુદા હોગા;

તેરી ઈઝ્‌ઝત ન અબ્‌ ઝેરે ફલક હરગિઝ કહીંહોગી;
બદુજ્યસે બશર હંય વયસીહી દુસ્મન ઝમીં હોગી.”

દુશ્મને ઈમાન.

અહા ! શી સુંદર અને મનહરણુ વર્ષાઋતુ છે ! આકાશ મંડળમાં ઇન્દ્રના ધનુષની કેવી અપૂર્વ શોભા વિસ્તરી રહી છે. ચારે બાજૂએ વાદળાંની ઘનઘોર ઘટાએ અંધકારનું સામ્રાજ્ય છવરાવી દીધું છે. મયુરો પ્રસન્ન થઇ થઇને નાચી રહ્યા છે. વચ્ચે વચ્ચે વિજળી દેવી પણુ પોતાની ચંચળ ચાલથી ચંચળ દ્યુતિને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહી છે. નાના નાના જળના ફૂવારાઓ સર્વ સ્થળે ઉછાળા મારતા પૃથ્વી પર પડીને પ્રવાહના રૂપમાં વહ્યા જાય છે. દિવસના નવ વાગવાનો સમય હોવા છતાં પણુ જાણે અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રિ હોયની ! એવો ભાસ થઇ આવે છે, આ ઋતુની રાતોમાં જેની પાસે કામિની નથી, તેને તો તે રાત્રિઓ કાળરાત્રિના સમાન ભીષણુ ભાસે છે અને સંયોગિઓને એ રાત્રિઓ સાક્ષાત્ શરદ્ ઋતુની પૂર્ણિમાની આનંદમયી રજનીનું અલૌકિક સુખ આપે છે. કોઈ હિન્દી કવિએ એ વિષયમાં પોતાના મનોભાવનું જે શાબ્દિક ચિત્ર આલેખ્યું છે તે બરાબર જ છે કે;—

“ પકરે ઉરોજન કે સકુચિ નવાય ગ્રીવ,
નાહિં નાહિં કહિ કહિ વાતેં કરતી હૈં જે;
હરી હરી ડરનમેં પરે જે હિંડોરા,
તિન્હેં દેખી ઝુલિબે હો અનખાય લરતી હૈં જે;
કહૈ હનુમાન તેઇ ધન્ય સુન્દરિનમાંહિ,
પૈન્હિં લાલ સારી હિયે મોદ ભરતી હૈં જે;

સાવનકી હેરિ ઘટા બૈઠી રંગ રાવટીમેં,
ભાવન કી ગોદમેં કલોલ કરતી હૈં જે;
બૈઠી વ્રજનન્દપૈદુચન્દ ચન્દ છબિ,
વારી ચંદ્રમુખી અમિત અનંદ બરતી હૈં જે;
ઘૂમિ ઘૂમિ ઝૂમિ ઝૂમિ ભૂમિલૌં ભિરી,
વૈ ઘટા ઘનકી સઘન હેરિહિયો હરતી હૈં જે;
વીર બડભાગિનિ ભઇ વૈ ઋતુ પાવસમેં,
અતિ અનુરાગી પિય પાંય પરતી હૈં જે;
કેલિ મનભાવન કૈ ભાવન ભવન બીચ,
ભાવન કી ગોદમેં બિનોદ કરતી હૈં જે. ”

આવી આનંદમયી રજની સમયે એક મધુરૂં ગાયન સંભળાતું હતું અને તેનો આશય આ પ્રમાણેનો હતો કે;—

ગ.જલ

“ ફાતિહા ગોરપે પ.ઢને કો ન આયે કોઈ;
સો રહી હૈ મેરી હસરત ન જગાયે કોઈ;
યહ જો હૈ હુકમ મેરે પાસ ન આયે કોઇ;
ઇસ લિયે રુઠ રહે હૈં કિ મનાયે કોઇ,
સુરતે અશ્ક ન.જરસે જો ગિરાયે કોઇ;
ખાક સે ઉઠન સકું લાખ ઉઠાયે કોઇ;
રહેતે હંય આપ તો ઔજાન દિલે શયદા મેં,
કાબઓ દેહર મેં કયોં ઢુંઢ.ને જાયે કોઇ;
હોચુકા ઐશકા જલ્સા તો મુઝે ખત પહુંચા;
આપકી તરહસે મેહમાન બુલાયે કોઇ;

હાય કિસ નાજ઼સે કહતા હૈ શબેવસ્લ સનમ:
દેખલો ભાલલો ઐસા ન હો આયે કોઈ.
વહ ઉમંગો પે જો આએ તો શરારતને કહા:
નૌજવાં હૈ ઇન્હેં પરદેમેં બિઠાયે કોઇ;
જાહદો ખાકમેં સબજહદ તુમ્હારા મિલજાય;
ચાંદસી શકલ અગર તુમકો દિખાયે કોઇ;
જેર બામ ઇસલિયે હરરોજ઼ ખડા રહતા હું:
આરજૂ હૈ કિ ઈશારોંસે બુલાયે કોઈ.
વહ શબે વસ્લ અજબ નાજ઼સે ફર્માતે હયં;
હાથ ટૂટે જો હમેં હાથ લગાયે કોઇ;
ઉડતે જોબનને ઉભરકર યે કહા મહરમસેં;
નહીં અબ છિપનેકે હમ લાખ છિપાયે કોઇ;
આપને દાગં કો યુંભી ન લગાયા અફસોસ;
ઇસકો રખતા થા કલેજેસે લગાયે કોઇ. ”

અહા ! આ કોકિલાના જેવી મધુર વાણીમાં કોણ ગાઇ રહ્યું છે ? વાચક વર્ગ ! આવો આપણે એ મૃદુ મંજુલ ગાયનને સાંભળીને જરાવાર આનંદનો ઉપભોગ કરીએ. જૂઓ, તે સડકની પાસે ડાબી બાજૂએ આવેલા એક મનોહર મહેલ સમાન મકાનમાં બેસીને એક પરમ સુંદર સુંદરી ગાઇ રહી છે, માટે આવો મને એકાગ્રચિત્તે તે સુકોમળ કંઠમાંથી નીકળતાં ગાયનને સાંભળો.

ગ઼જલ

“ મરહવા અય દિલોદી લેકે મુકરને વાલે;
હાથ કાનોં પે મેરે નામસે ધરને વાલે;
દેખતાજા ઇધર ઓ કહેરસે ડરને વાલે;

નીચી નજ઼રેં કિયે મહશરસે ગુ઼જરને વાલે;
યહી ઈકરાર યહી કૌલ યહી વાદા થા;
ઓ દગ઼ાબાજ઼ ફસૂંસાજ઼ મુકરને વાલે.

મદફ઼ને અહલેવફ઼ા પર યે દુઆ કી ઉસને;
હશ્રકે દિનભીન પૈદા હોં યે મરને વાલે;
આપ મહશરમેં નહીં કૌલ કે સચ્ચે ક્યા ખૂબ;
ઉગલિયાં ઉઠેંગી વહ આયે મુકરને વાલે;
ગાલિયાં મૈરેકો દેતા હું સુનો તુમ ખ઼ામોશ;
મંય ભી દેખું તો બડે઼ વાત મુકરને વાલે.

એક તો હુસ્ન બલા ઉસપે બનાવટ આફ઼ત;
ઘર બિગાડેંગે હજ઼ારો કે સંવરને વાલે;
ક઼તલ હુંગા તેરે હાથોંસે ખુશી ઈસકી હૈં.
આજ ઇતરાયે હુયે ફિરતે હૈ મરને વાલે;
હશ્રમેં લુત્ફ઼ હો જબ ઉસને હોં દો દો બાતેં;
વહ કહેં કૌનકો હો તુમ કહેં મરને વાલે.

ચૂસકર કિસને છુડાઈ હૈ ઘડી ઓઠોંકી;
સામને મૂં તો કરે બાત ન કરને વાલે;
ઉમ્ર ક્યા હૈ અભી કમસિન હયં ન તનહા લેટેં;
સો રહેં પાસ મેરે ખ્વાબમેં ડરને વાલેં;
ક઼બ્રપર આકે વો તાક઼ીદ યે ફ઼રમાતે હંય;
આશકે દુર ન હોના મેરે મરને વાલે.

ઇશ્કમેં જીસે ગુજ઼રતે હંય ગુજ઼રને વાલે;
મૌતકી રાહ નહીં દેખતે મરને વાલે;
આખરી વક્ત ભી પૂરા નકિયા વાદયે વસ્લ;

આતેહી રહે મરગએ મ.રને વાલે;
જાન દેને કો કહા મૈને તો હંસકર બોલે;
તુમ સલામત રહો હરરોજ. કે મરને વાલે.'
આહ કે સાપ ફ.લકસે યે સદાયે આઇ;
જલ ગયે સાયએ તૌબહ કે ઠહરને વાલે."
"વાહ વાહ ! ! કેમ ન હોય ! કયસા નફ.ીસ ગાના હય ?"

વાચક વર્ગ ! આ ગાયનની પ્રશંસા કરનાર મહાશય રણધીર-સિંહ હતો. આપે તેને કદાચ ન ઓળખ્યો હોય તો તેમાં કાંઇ નવાઈ જેવું નથી. અત્યારે રણધીર મદિરાના મદથી દીવાનો બની ગયો હતો અને વારાંગના ગાયનમાં એવો તો મુગ્ધ બની ગયો હતો કે, તેનાં લાંબાં લાંબાં એકેક ગાયનો સાંભળવા છતાં તેને તૃપ્તિજ ન થઇ. વારાંગના મુસલ્માન હોવાથી ઉર્દુ ગાયનોના તેને સારો અભ્યાસ હતો તેમજ રણધીર જેવા કામાંધ કીડાઓને પ્રસન્ન કરવા માટે તેણે કેટલીક ગ.જ.લો મોઢે કરી લીધી હતી. રણધીરને પોતાનાં ગાયનો સાંભળીને લટુજીજ બની ગયેલો જેવાથી તે વેશ્યા પુનઃ તેના હાથને પોતાના હાથમાં ઝાલીને ઝીણા સ્વરથી બીજી એક ગ.જ.લ લલકારવા લાગીઃ—

"યે હાલ ઇશ્કમેં કિસકે હુઆ કહો તો સહી;
હલાલ કયોં હુએ અય માહેલકા કહો તો સહી;
ન વહ મજા.ક ન વહ ચહચહે ન વહ હંસિયા;
ઉદાસ રહનેકા બાઇસ હય કયા કહો તો સહી;
યહ કયા સબબ હય કિલ્લાછા ખુશ્ક ચશ્મ પુનરમ હક;
કરો હિસાબ ન બહરે ખુદા કહો તો સહી.

જવાબ કુછ મેરી વાતોં કા દો ખ઼ામોશ ન હો;
જ઼બાંચે અપની ભલા યા બુરા કહો તો સહી,
હમારી વાત જો સુન સુન કે ઢાલ દેતે હો;
મજ઼ા હય દિલકે જલાનેમેં કયા કહો તો સહી;
કલામ આજ રૂકાવટ કે સાથ કરતે હો;
મેરા કસૂર બતાઓ ખ઼તા કહો તો સહી.
હુઆ વફ઼ાકે એવજ બેવફ઼ાઈયોં કા રવાજ;
યે કયોં જ઼માનેકી બદલી હવા કહો તો સહી;
બયાન સાફ઼ કરો વજહ ચશ્મપોશી કી;
સુના કિસીસે જો હો બર્મલા કહો તો સહી;
અબસ અબસ ન કસમ ખાઓ કલકે આનેકી;
કિયા હૈ કૌનસા વાદા વફ઼ા કહો તો સહી.
ગરૂર હુસ્ન વ રોજહ પય હય તુમ્હેં નાહક;
શબાબ કિસકા રહા હય સદા કહો તો સહી.
હુઆ મંય સાયલે બોસા તો ઉસને હંસકે કહા:
મિજાજ કયસા હય બહરે ખુદા કહો તો સહી;
વો જાન બૂઝકે કહતે હંય મુઝ પરેશાંસે;
કમન્દ જુલ્ફ઼મેં કયા દિલ ફંસા કહો તો સહી."

વારાંગનાની આ ગ઼જ઼લે રણધીરને દીવાનો બનાવી દીધો. તે વારાંગનાના ગળામાં પોતાના હાથ નાંખીને મોટેથી બોલી ઉઠયો કે;— "આફ્રીન, આફ્રીન, મેરી માશુક આફ્રીન!!. તેરે ઇસ ગાનેને તો કમાલ કિયા, મેરા દિલપર અજબ જાદૂ લગા દિયા. નાજ઼! દુસરી કોઇ અયસીહી કવ્વાલી સુનાઇએ. આજ તેરે ઇસ પરસ્તાનકી હૂર જયસા ગાના સુનનેકી ખ્વાહિશ નહિ મીટતી. મેરા દિલકો આરામ

નહિ હોતા. ચલો, કોઈ દુસરે ગાનેકી શુરૂઆત કિજીએ."

રણધીર મતવાલાની માફક ડોલતો ડોલતો અરે પ્રશંસા કરતો વારાંગનાની ગોદમાં મસ્તક રાખીને તેના ગાયનની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

"અચ્છા જનાબ ઇસ લૌંડીકા ગાના સુનકર આપકો ઇતની ખુશી હુઇ, વહ ભી મેરી કિસમતકા સિતારા તેજ હય, અયસાહી દીખા દેતા હય, આપકે લિયે મેં મેરી જાન ભી તોડ દેનેકે લિયે તૈયાર હું. સુનો, ઇસ કવ્વાલીકો ધ્યાન દેકર સુનો. લખનઉ ઔર દિલ્હીકે બડે બડે અમીર લોગોકે વહાં ઇસ કવ્વાલી બ્હોત દફે સુનને મેં આતી હય, સબ રંડીયાં ઇસિકોહી પસંદ કરતી હય. યહ ચીજ બડી ઉમદા હય ઔર સુનને લાયક ભી હય. સુનો:—

"યહ કહતીથી લૈલિયે પર્દાનશીં—
નહીં ખાતી અદબસે વફા કી કસમ.
ગમે કૈસે સિવા મુઝે કુછ નહીં ગમ—
ઇસી અપનીહી નાજો અદાકી કસમ.
રૂક્કા પાયા જો લયલીને મજનૂકા જી—
કહા ક્યોં હો ખફા મેરે સર્વે સહી.
નહીં મંયને કિસૂ સંગ બાત ભી કી—
મુઝે મેરી હી શર્મો હયા કી કસમ.
તેરે કુસ્તયે ગમ કા હય હાલ બતર—
યહી કહિયો જો જાના હો તેરા ઉધર.
તુઝે. કાસિદ મૌજે નસીમે સહર—
મેરી હિજ્રકી શબકી વફા કી કસમ.
કભી કહતા થા કૈસ ગિજાલો સેજા—
કહો નાકા ઇધરસે કિધર કો ગયા.

કભી કહતાથા તૂહી બતાદે સબા.—
તુઝે લયલી કે જુલ્ફે દુતાકી કસમ.
કભી સાગરે વસ્લ ન મૈંને પિયા—
કભી ઝખ્મે જિગર કો ન મંયને સિયા.

ગમ રંજ તઅબ કો અઝીઝ કિયા—
મુઝે ઇશ્કકે જોરો જફાકી કસમ.
મેરા નિકલાહી જાતા હય તનસે યે દમ—
નહીં ચૈન હય તેરે વગૈર સનમ.
તૂતો ગૈરોંસે રહ અબજા કે બહમ—
તુઝે દેતા હું તેરે ખુદાકી કસમ.

નતો વાઇ અબસ કભી ફૂલોં કી બૂ—
નતો બૈઠા હૂં મંય કભી બરલબજૂ.
અપની એકલી દિલકી દિલકી ગઇ ન કભૂ—
મુઝે જાની કી અપને વફા કી કસમ. ”

“ તેરે નાચ ગાને પે અય નાઝની આફરીં હઝાર આફરીં. વાહ વાહ ! ક્યા બાત હય !

“ નઝરકા મારા સીતમકા કટારા, લીયા મેરા દીલોજાન.
નઝરકા મારા પલક ઇશારા કીયા હમેં બેજાન. ”

આમ કહીને રણધીર ઘણીજ પ્રસન્નતાથી તે વારાંગનાની પ્રશંસા કરતો તેના ગુલાબી ગાલપર પોતાનો હાથ ફેરવીને તેના મુખની સુંદરતાનું અવલોકન કરવા લાગ્યો વારાંગનાએ રણધીરને પોતાનામાં પૂરતો આસક્ત થયેલો જોઇને કહ્યું કેઃ—“ જનાબ ! માના તો બ્હોત દેરત સુના, પર અબ ઇસ લૌંડીકો કુચ્છ ઇનામ ભી

મિલના ચાહીએ. આપ બડે ખાનદાન મર્દ હો, ઇસલિયે હી મંયને આપકો યહબાત સુનાઇ હય."

"અરે! તારા કરતાં ઇનામ શું વધારે છે અત્યારે તું જે માગે તે આપવાને હું તૈયાર છું. તારા ગાયનોએ મારી તબિયતને ખુશ બનાવી છે તો હું પણ તને ખુશી કરવાની ખ્વાહિશ રાખું છું. લે ચાલ ઉડાવ. અત્યારે તો આ ઇનામ લઈ લે, બાકીનું પછીથી આપીશ." આમ કહીને રણધીરે પોતાના ગળામાંથી એક કીમતી મોતીઓનો હાર કાઢીને તે વારાંગનાને આપી દીધો. વારાંગનાએ તરતજ તે હારને પોતાના ગળામાં પધરાવી દીધો અને પછી એક સીગારેટની ડબ્બી કાઢીને પોતાની પાસે બેઠલો સાજિન્દાને એક એક વ્હેંચી આપી તથા પોતે પણ એક સીગારેટ લઇ લીધી.

ત્યાર પછી તેણે રણધીરને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—"કેમ લાલા સાહેબ! આપને સીગારેટ પીવાનો કાંઈ શૌક છે ખરો કે?"

રણધીરે જવાબ આપ્યો કે;—"શૌક કેમ ન હોય! મને તો સીગારેટ વિના એક મિનિટ પણ ચેન પડતું નથી. હું તો સીગારેટ દેવીનો પરમ ઉપાસક છું. દહાડામાં સો સવાસો સીગારેટના ધુમ્રને મારા ઉદરમાં પધરાવું છું, ત્યારે જ મને આરામ થાય છે."

વેશ્યાએ કહ્યું કે;—"લ્યો, ત્યારે આપ પણ ઉડાવો સીગારેટની બહાર. આ સીગારેટ બહુ જ ઉત્તમ છે. મેં ખાસ તુર્કસ્તાનમાંથી મંગાવી છે અને તેનો તમાકુ પણ બહુ જ ઉચામાં ઉંચો અને તુર્કસ્તાનમાં બનેલો છે. આપ આ સીગારેટ પીશો એટલે આપની તબીયત ખુશ ખુશ થઇ જશે."

રણધીરે હાથમાં સીગારેટ લઇને કહ્યું કે;—"જરા માચિઝ આપો તો,

વેશ્યા ખૂબ હસીને બોલી કે;—" અરે માચિઝ તે વળી શું હશે ? અમે તો આજ પર્યંત એનું નામ પણ સાંભળ્યું નથી. તે કેવડુંક મોટું હશે વારૂ ? તેનો આકાર કેવો હશે ? અને તેનો રંગ પણ કેવો હશે ? અમે તો માચિસને જોયું પણ નથી. "

રણધીરે કહ્યું:—" અરે ! એમાં આમ હસે છે શાની ? તું જેને દિવાસળી કહે છે તેને અમે લોકો માચીઝ કહીએ છીએ. હવે તો માચીઝ નો ખરો અર્થ સમજીને વારૂ ? "

વેશ્યાએ પૂછ્યુઃ—" ત્યારે સાફ સાફ દીવાસળી ન કહેતાં તેને માચીઝ શા માટે કહો છો ? "

" મને એવી ગમાર ભાષા બિલકુલ પસંદ નથી. જે ભાષા ગામડીયા લોકો બોલે છે તેને હું તદ્દન ના પસંદ કરૂં છું. " રણધીરે ધિક્કાર દર્શાવતાં કહ્યું.

" વારૂ, તમારી આ ટેવ પણ ઇચ્છવા યોગ્યા છે. પરંતુ બીજી દીવાસળી નથી તેનું કેમ કરીશું વારૂ ? " વારાંગનાએ એક અજાયબી ભરેલો સવાલ રજૂ કર્યો.

" ખયર ! દીવાસળી ન હોય તો કશી ફિકર નહિ, તારી સળગતી સિગારેટથી હું મારી સિગારેટ સળગાવીશ તો પણ ચાલી શકશે. " રણધીરે નવીન ઉપાય શોધી કાઢ્યો.

" નહિ. નહિ. હુ કોઇના ઈમાનમાં ખલલ નાખવા માગતી નથી હું મુસલ્માન છું અને આપ હિન્દુ છો તેથી મારી સિગારેટ આપના ઉપયોગમાં આવે તેમ નથી. એક ખરો હિન્દુ બચ્ચો મુસલ્માનની એઠી સિગારેટનો સ્પર્શ પણ કરતો નથી, તો પછી આપ આવો અજાયબી ભરેલો સવાલ કેમ કરો છો ? " વેશ્યાએ ઢોંગ કરીને કહ્યું.

"દિલારામ! ઇમાન શી ચીજ છે. એજ હું સમજી શકતો નથી. ઇમાન બીમાન એ બધા અત્યારની ઓલાદના કલ્પી કાઢેલા ઢોંગ છે. પોતાનું દિલ કહે તેજ ખરૂં ઇમાન! દુનિયાના ઘેલા લોકો છે કે જેઓ ઇમાન ઇમાનના પોકારો કરીને ભૂખ્યા મરવાનું પણ કબુલી લે છે. જે ઉપાય કરવાથી પોતાને સુખ મળે તેજ ખરૂં ઈ-માન. કોઇની ગર્દન હલાલ કરવાથી જો આપણને સુખ મળતું હોય તો તે પણ એક જાતનું ઇમાન જ છે. માણસ ગમે તેવાં પાપ કરે પણ જ્યાં સુધી તે બીજા કોઈના જાણવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી તો તે ઇમાન જ ગણાય છે. ઇમાનથી ડરનારા ભૂખે મરે છે, રખડી ર-વડી મરે છે માટે એ વાતને સંભારવીમાંજ કાંઇ માલ નથી. હું હિન્દુ અને મુસલ્માનમાં કશો ભેદ માનતો જ નથી. હિન્દુ અને મુસ-લ્માન બન્ને એકજ ખુદાનાં બનાવેલાં છે. બધાંનો બનાવનાર એકજ ખુદા છે તો પછી તેમાં વળી ભેદ શા માટે ગણવો જોઇએ? એ તો બધાં વેદીયા લોકોનાં કામ છે. હું ઇમાન કે વટાળને ગણતો જ નથી. એ સર્વ આપણા લોકોની એક જાતની બેવકૂફી જ છે. હું, તું અને સારી દુનિયાં ફક્ત તે પાક પરવરદિગારની જ ઓલાદ છીએ તો પછી તેમાં ભેદ ભાવ રાખવાની જરૂર જ શી છે. આ દુનિયાના લોકો અજ્ઞાન છે, અંધપરંપરાના અંધારામાં ડુબેલા છે એટલેજ તે-મને આવાં ટાયલાં કરવાનું સૂઝે છે. પણ હું જરા સુધારાના વિચા-રમાં આગળ વધેલો હોવાથી મને હિંદુઓની આ રીતભાત તદ્દન મૂર્ખતા ભરેલીજ લાગે છે. વટલાવું, અભડાવું એ બધા શબ્દોનો અર્થ શું? માત્ર મૂર્ખતા? લુચ્ચા અને લબાડ લોકોની એક જાતની લુચ્ચાઇ! હું એ લુચ્ચાઇનો જડમૂળથી નાશ કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. કે તારા જેવી એક બુદ્ધિવાળી અબળા આવી જૂના વિચારની હશે

એની તો મને કલ્પના પણ ન હોતી. પણ હવેથી તને સૂચના આપું છું કે, મારી આગળ આવી ઇમાનની અને વટલાવાની વાત પણ કરીશ નહિ: કારણ કે, મને એ બે બાબતો પર ઘણીજ ચીડ છે."

રણધીરનાં આવ ધૃષ્ટતા ભરેલાં વચનો સાંભળીને વેશ્યાએ પોતાની સળગતી સિગારેટ તેના હાથમાં આપી. રણધીરે તેનાથી પોતાની સિગારેટ સળગાવીને જોરથી પીવા માંડી તથા ધુમાડાના ગોટેગોટા કાઢવા માંડયા. કેટલીક વાર સુધી સિગારેટ પીધા પછી તે બેભાન થઇને ધરતીપર ઢળી પડયો.

આ જોઇ વેશ્યાએ પોતાના સાજિન્દાને બોલાવીને કહ્યું કે:– "લ્યો ચાલો, હવે બચ્ચાજીને કરો મુસ્કેટાટ અને ઉપાડો તમારી સાથ મને લાગે છે કે હવે તેને બિલકુલ ભાન રહ્યું નથી, માટે જરા પણ વિલંબ કર્યા વિના એને બાંધીને ઉપાડી લ્યો. આપણે તે હોશમાં આવે તે પહેલાં જ તેનો કાંઇક બંદોબસ્ત કરી લઇએ."

સાજિન્દાઓએ તરતજ "આપનું કહેવું યથાર્થ છે, અમે આપના કહેવા પ્રમાણે હમણાં જ આ પાપીને મુસ્કેટાટ બાંધી લઇએ છીએ." એમ કહીને રણધીરની એક ગાંસડી બનાવી અને ત્યાર પછી ચાર છ ઘોડા લઇને તેઓ તે ગાંસડી સહિત ત્યાંથી રવાના થયા. હજી તેઓ થોડેક દૂર ગયા હશે એવામાં તો એક ઘટાદાર ઘાટી ઘટામાંથી મોઢાપર બુકાની બાંધેલા દશબાર સ્વારો નીકળી આવ્યા અને પછી પોતાના મ્યાનમાંથી ખુલ્લી તલ્વારો કાઢીને વેશ્યા અથવા વારાંગના અને તેના સાજિન્દાની ચારે તરફ ફરી વળ્યા.

તેઓ એકદમ હલ્લો કરી આવનારા સ્વારો લૂટારા હતા અને તેમણે કાંઇક લૂટ મળી શકશે એવી આશાથી વારાંગના પર હલ્લો કર્યો હતો. તેમાંનો જે એક મુખ્ય સરદાર હતો તે વારાંગના તથા તેના

સાજિન્દાને સંબોધીને કહેવા લાગ્યો કે;–" બસ હવે જો તમને તમારા પ્રાણ વ્હાલા હોય, જીવનની જરા પણ આશા હોય અને મરણના મુખમાંથી બચવાની ઇચ્છા હોય તો આ ધનની ગાંસડીને અહીં જ મૂકીને અમારી· સાથે ચાલ્યા આવો નહિ તો બધા જીવથી માર્યા જશો ! "

સાજિન્દાઓ પણ કાંઇ જેવા તેવા આબમાની નહોતા. તેમણે દમમાં ને દમમાં જ કહ્યું કે;—

" તમે અમને રોકનાર કોણ છો ? તમારા જેવા તો અમે અનેક લુટારા જોઇ નાંખ્યા છે, જાઓ રસ્તો છોડીને સીધે સીધા ચાલ્યા જાઓ નહિ તો પણ જીવથી માર્યા જશો, પસ્તાશો. "

સાજિન્દાની આવી ઉદ્ધતાઈ ભરેલી વાણી સાંભળીને તે લુટારાઓ " ઠીક છે, બચ્ચાજી, જૂઓ કે હવે કોણ જીવથી માર્યું જાય છે, કોની ખાના ખરાબી થાય છે " એમ કહીને વારાંગના તથા ચાર સાજિન્દાઓપર ટૂટી પડયા અને તેમને ગિરફતાર કરી લીધા, તથા તેમને બધાને પોતાની સાથે લઇને એક તરફ ચાલતા થયા.

પ્રકરણ ૧૨ મું

ભયંકર ચેતવણી

" લગું પછી મેંય અબ અયસાબનું મનકુશકી સૂરત:
દિખાદું અપના વોહ દરજા બને માનુસકી સૂરત:
તને બદકારસે લિપટું મગર મલણુસકી સૂરત;
અંધેરા ઘરમાં કરદું પર રહું ફાનુસકી સૂરત;
લગાઉં આગ પાનીમેં મગર જાસૂસકી સૂરત:
ક્યા અરસલાનકે જાનેસે તુમ નારાજ નહીં ? "

સુનેહરી ખન્જર.

હવે અમે આ સ્થળે રમાના પિતા નરેન્દ્રસિંહના સંબંધમાં કેટલોક વૃત્તાંત જણાવવાનું ઉચિત ધારીએ છીએ. એક દિવસ, દિવસના લગભગ બારેક વાગ્યાના શુમારે રાજા નરેન્દ્રસિંહના રાજદરબારમાં સર્વ સભાસદો એકત્ર થઇને બેઠા હતા અને રાજા નરેન્દ્રસિંહ તે સર્વ સભાસદોના મધ્ય ભાગમાં સ્થાપેલા સિંહાસનપર બેસીને નક્ષત્ર મંડળમાં જેવી રીતે રજનીપતિ ચન્દ્રમા શોભી ઊઠે છે, તેવા જ પ્રકારની શોભાને વિસ્તારી રહ્યો હતો. શિરપર રત્નજડિત છત્ર, શરીરપર મનોહર જામો અને કમર પર અતિ સુંદર કમરબંધ બાંધેલો દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. તેની બન્ને બાજૂએ બે અનુચરો ઉભા ઉભા ચામર ઢોળી રહ્યા હતા. આ સમયે ત્યાં આગળ એક દ્વારપાળે આવી રાજાને પ્રણામ કરીને કહ્યું;–" રાજ રાજેશ્વર મહારાજાનો સર્વદા જય થાઓ."

અચાનક દ્વારપાલને આવેલો જોઇને મંત્રીજીએ કહ્યું કે;–" કેમ દ્વારપાલ શા સમાચાર લાવ્યો છે ? કાંઇ પત્ર તો નથી આવ્યો ને ?"

દ્વારપાલે ઉત્તર આપ્યું;—" શ્રીમાનનો પણ જય થાઓ. એક સ્વાર આવીને આ પત્ર રાજાજીના હાથમાં આપવાનું કહી ગયો છે અને તે હું આપ શ્રીમાનની સન્મુખ લાવ્યો છું."

મંત્રીએ કહ્યું;—" વારૂ ક્યાં છે તે પત્ર ? જરા લાવ જોઇએ વારૂ."

દ્વારપાલે તરત જ તે પત્ર મંત્રીના હાથમાં આપ્યું અને પછી પ્રણામ કરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર પછી નરેન્દ્રસિંહે મંત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;–" મંત્રીજી ! જૂઓ તો ખરા કે તે પત્રમાં શું લખેલું છે વારૂ ?"

મંત્રીએ " જેવી રાજાધિરાજની આજ્ઞા " કહીને તે પત્ર વાંચવાનો પ્રારંભ કર્યો. પત્ર ઘણું જ ભેદભરેલું અને ભયસૂચક હતું અને તેનો આશય નીચે પ્રમાણેનો હતો.

"ઓ આંખોના આંધળા નરેન્દ્ર!

"નીતિ શું છે? રાજાનો પ્રજાપ્રતિ શો ધર્મ છે? દરેક સાધારણ અને ઉચ્ચ પુરુષોનું શું કર્ત્તવ્ય છે? મનુષ્ય જન્મ શા માટે મળ્યો છે? ઇશ્વરે મનુષ્યને આ અવનીપર શા માટે મોકલ્યાં છે? એ સર્વ વિષયોથી તું સર્વથા અજ્ઞાત છે, તને તારા કર્ત્તવ્ય અથવા કર્મનું જરાપણ ભાન નથી, સાંભળ! તારા જેવા અધમ નરપાળોને માટે મહાજ્ઞાની અને અનુભવી મુનિ ભર્તુહરિનું શું કથન છેઃ—

"येषां न विद्या न तपो न दानं
ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः।
ते मर्त्यलोकेभुवि भारभूता
मनुष्य रूपेण मृगाश्चरन्ति ॥

અર્થાત્ એનો ભાવાર્થ એવો થાય છે કે, વિદ્યા, જ્ઞાન, શીલ અને ગુણ અથવા ધર્મ જેનામાં વસેલાં નથી તે આ પૃથ્વીના ભારરૂપ છે, અને મનુષ્ય લોકમાં મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરી પશુ સમાન ભટકયા કરે છે."

એટલા માટે જો મનુષ્ય રૂપ પશુઓની ગણનામાંથી તને પોતાને બચવાની ઇચ્છા હોય તો ધર્મનું ઉપાર્જન કરવા માટે કમર કસીને તૈયાર થા અને મનુષ્યને યોગ્ય એવા સત્ચરિત્રોથી તારા જીવન કાળને સુશોભિત કર. પ્રથમ મનુષ્ય માત્રનો એ ધર્મ છે કે સત્યપરાયણ થઇને જનસમાજમાં સુકીર્ત્તિ સંપાદન કરવી તથા બીજો ધર્મ એ છે કે આત્મસન્માન અથવા પોતાની પ્રતિષ્ઠાની સદાચરણ રાખીને નિરંતર રક્ષા કરવી. પોતાનું આત્મસન્માન ખોઇ નાખવાથી પોતાની જ હાનિ થતી નથી પરંતુ બીજાઓને પણ તેથી ઘણાં નુકસાનો વેઠવાં પડે છે. જેવી રીતે કોઈ માનહીન મનુષ્ય પોતાની

પેઠે બીજા બધાને તેવાજ માની લે છે,તેવી જ રીતે આત્મસન્માન વગરના મનુષ્યની દશા પણ થાય છે. તેમને બીજાનું માન જાળવતાં પણ આવડતું નથી. એટલું તો અવશ્ય યાદ રાખજો કે અન્ય જનોનો નિરાદર કરવાનું અને પોતાને તિરસ્કૃત અથવા અપમાનિત થવાનું મુખ્ય કારણ પોતાનામાં આત્મસન્માનનો અભાવ છે તેજ છે."

"આત્મ નિગ્રહ અથવા ઈન્દ્રિયોને પોતાના કાબુમાં રાખવી એ પણ મનુષ્યને માટે અતિ આવશ્યકય છે. કારણ કે, એ ઇંદ્રિયોને વશ ન કરવાથી મનુષ્ય મદાંધ થઈને બુરામાં બુરાં નીચ કર્મ કરવા માંડે છે અને જેવી રીતે પાપ પ્રચારક શયતાન કોઇ પણ પ્રકારનો ભય રાખ્યા વિના પોતાની ઇચ્છાનુસાર અનેક પાપો કરીને પોતાની અધોગતિ કરે છે, જેવી રીતે તોફાની અશ્વની લગામને કાબુમાં ન રાખવાથી સ્વેચ્છારી થઇ કુપથમાં ચાલીને કોઇ વૃક્ષ અથવા પત્થર સાથે અથડાઇને રથને હાનિ પહોંચાડે છે અથવા સારથીને ઇજા કરે છે, તેવીજ રીતે તે ઇન્દ્રિયો સાચ્છંદિની થઇને મનુષ્યને દુઃખ, શોક અને પરિતાપની ગહન ગર્તામાં ફેંકી દે છે અને એટલા માટેજ શાસ્ત્રકારોએ ઇંદ્રિયોનું દમન અને ચિત્તનું સંયમ કરવાની આજ્ઞા આપેલી છે. જેઓ એ શાસ્ત્રાજ્ઞાને ઉલ્લંઘીને સ્વેચ્છાપૂર્વક વર્ત્તે છે તેની અવનતિ કિંવા અધોગતિ અવશ્ય નિર્ણીત જ છે."

"આત્મનિગ્રહ, સદાચરણ અને સુશીલતા અથવા ભલમનસાઈનું મૂળ છે. આત્મનિગ્રહમાં બળવાન થવું એજ પુરૂષના ગુણ અને ઉદારતાની સીમા છે. જોશ ઝપટમાં ન આવવું, ઘડીએ ચિત્તના ઉમંગના ઝોકાંથી ચલાયમાન ન થવું, એ પણ એક ઉમદા સદ્ગુણ છે; પરંતુ મનદમન કરીને ચિત્તમાં ધીરજ ધરવી એ તેનાથી પણ વિશેષ ઉત્કૃષ્ટ

સદ્‌ગુણ છે. વિચારશાળામાં ઉદ્‌ભવેલી મનની પ્રેરણાઓને સુનિશ્ચિત અને પૂર્ણ રીતે વિચાર કરેલા નિર્ણય અનુસાર કાર્ય કરવું એજ શિક્ષા તથા ધર્મ નીતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ વિચારથી જોતાં તું એક તિસ્કૃત અને અવિચારશીલ રાજા છે કે જેથી એક કામાંધ, કુકર્મી અને દંભી રણધીરની અધમ અને લમ્પટતાભરેલી સલાહ અનુસાર વર્ત્તવાને અથવા તો સાહસી, સુશીલ, શૂરવીર અને સર્વ ગુણસંપન્ન મદનને શત્રુતાની દૃષ્ટિથી જોઇ રહ્યો છે તથા તેના પ્રાણ લેવાની કોશીશો કરી રહ્યો છે. ધિક્કાર છે નરેન્દ્ર તારી આવી ભ્રમિત અને ભ્રષ્ટા બુદ્ધિને! ખબરદાર પિશાચના અવતાર રૂપ નરેન્દ્ર! તું એમ ન ધારતો કે મદન એકલો છે, પરંતુ મદનનો પક્ષપાતી હું પણ તારો એક પરમ શત્રુ, પ્રબળ પ્રતિપક્ષી અને વિઘાતક કાળ છું? માત્ર હું જ શું? પણ મારા જેવા અનેક બહાદુર નરો મદનને માટે લોહીની ધારાઓ વહેવડાવવાને તૈયાર છે. જો તારા કુકર્મના ભણકારા હરકોઇ મનુષ્યના કાને સંભળાશે તો તેઓ પણ સર્વથા નિષ્પક્ષપાતપણાથી કહેશે કે તું જ કાળાં કામનો કરનાર કાપુરુષ છે. તેઓ સર્વ તનેજ કલંકનો કીડો ગણી ધિક્કારી કાઢશે, શું હવે તું અમારા વિકરાળ પંજામાંથી કદાપિ છૂટી શકે તેમ છે ખરો કે? પ્રથમ તે દુષ્ટ રણધીરને પકડીને તારો સત્યાનાશ કરી નાંખીશ. તારા મહાલયની મહારાણીઓને સૌભાગ્યવિહીના વિધવાઓ બનાવીશ. તારા રાજ્યમાં ભયંકર હાહાકાર મચાવી મૂકીશ. તારા પરિવારનું પતન કરીશ અને તને પોતાને પણ વિકરાળ કાળનો ભક્ષ બનાવીશ. જે પાપાત્મા રણધીરે તને ધર્મભ્રષ્ટ અને વિચારશૂન્ય બનાવ્યો છે તે દુરાચારી દુર્દાન્તનો હું સત્વર ધ્વંશ કરીશ. હું તારી સાથે દગો કરીશ નહિ, પણ સ્હામી છાતીએજ લડીશ. તું એમ ન ધારતો કે આ પત્ર તે માત્ર એક પ્રકા-

રની ધમકીજ છે. જો તું આ પત્રનો અમલ નહિ કરે તો થોડા દિવસમાંજ તને આ બધી ઘટનાઓનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરાવી આપીશ. "

"હું તારા નગરમાંજ રહું છું, પરંતુ તને તેની ખબરજ નથી. હું નિરંતર તારા મસ્તકપરજ ઉભો રહું છું છતાં તું મને ઓળખી શકતો નથી. અમારૂં કામ કોઇને દગો દેવાનું નથી પણ ચેતવણી આપીનેજ અમે દરેક કામ કરીએ છીએ, અમારી ચેતવણી પ્રમાણે જે વર્તતું નથી તેની બુરીજ દશા થાય છે. બસ, હવે વધારે લખવામાં માલ નથી, તું તારી રક્ષા કર અને મારા પત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે વર્તવાની કોશીશ કર. તેમાંજ તારૂં કલ્યાણ સમાયલું છે."

÷**ઐયાર જોરાવરસિંહ.**

આ પત્ર સાંભળતાંની સાથેજ **નરેન્દ્રસિંહના** હોશ ઉડી ગયા અને મુખ પણ કરમાઈ ગયું. થોડી વાર સુધી તે પત્રને હાથમાં લઇને તે એક પત્થરનાં પૂતળાંની પેઠે સ્તબ્ધ બની ગયો અથવા તો અગાધ ચિંતાસાગરમાં ડૂબી ગયો. તેના હૃદયમાં આ સમયે શોકનો ભયંકર સમુદ્ર ઉછાળા મારી રહ્યો હતો અને તેમાં પણ વિષાદના તરંગો ઉછળી ઉછળીને **નરેન્દ્રસિંહને** સંતપ્ત બનાવી રહ્યા હતા. **નરેન્દ્રની** સ્થિતિ અત્યારે ઘણીજ દયાજનક બની ગઈ હતી.

ઘણી વાર સુધી આ પ્રમાણે વિચારના વમળોમાં ગોથાં ખાધા પછી કાંઇક સ્વસ્થ થઇને **નરેન્દ્રે** પોતાની પાસેજ બેઠેલા મંત્રીને અનુલક્ષીને પૂછ્યું કે;—"મંત્રિજી, આ કયો દુષ્ટ મારો નવીન દુશ્મન

÷ **ઐયાર** શબ્દનો અર્થ લુચ્ચો અથવા ઠગારો થાય છે. હિંદી ઈંગ્લીશ ડિક્ષનેરીમાં **ફાર્બસ** સાહેબે એનો અર્થ Conning, Conningness એવો કરેલો છે.

ઉત્પન્ન થયો ? મેં તેનું શું બગાડયું છે કે તેણે આ પત્રમાં મને આટલો બધો અપમાનિત અને વાંચ્છિત બનાવ્યો છે વારૂ ?"

મંત્રીજીએ જવાબમાં આસ્તેથી જણાવ્યું કે;—"મહારાજ ! આમ ગભરાઈ જવાની કશી જરૂર નથી. આ સર્વ કપટી અને માયાવી દુષ્ટ ઐયારો અથવા ઠગારાઓની એક પ્રકારની ધમકીજ છે. તે બિચારો નિરાધાર નિર્બળ અને એકલો પુરૂષ આપના સમાન પ્રબળ પરાક્રમી નરપાળને શું કરી શકવાનો હતો ? તેના જેવા મગતરાથી આપને કશી પણ ઇજા આવે તેમ નથી. આપ એ વિચારને વિસારી દ્યો અને સુખેથી આરામ કરો. હું એને પકડવાનો બંદોબસ્ત કરી દઇશ."

નરેન્દ્રે પુનઃ તે દ્વારપાલને બોલાવી મંગાવીને કહ્યું કે;—"દ્વારપાલ ! આ પત્ર આપી જનાર સવારને હમણાંને હમણાંજ સભામાં બોલાવી લાવ."

દ્વારપાલે જવાબમાં જણાવ્યું કે;—"મહારાજ, તે તો પત્ર આપીને તરતજ ચાલ્યો ગયો છે એટલે તેને આપ નામદારની સેવામાં શી રીતે હાજર કરી શકું વારૂ ?"

નરેન્દ્રે સભાસદોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—"મારા વીર સરદારો અને સૈનિકો હું એવા એક નાલાયક અને કમતાકાત પુરૂષથી જરા પણ ડરવાનો નથી. તેમ સર્વે જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ, જ્યાં સુધી મારામાં ક્ષત્રિત્વનો અંશ માત્ર પણ વિદ્યમાન હશે ત્યાં સુધી હું તમને બિલકુલ ઇજા આવવા દઇશ નહિ. હું વીર છું, મયદાને જંગમાં લડવાને શક્તિમાન છું. મારૂં હૃદય વજ્રનું છે, મીણનું નથી. હું એવા એક નહિ પણ અનેક શત્રુઓનો નાશ કરવાને શક્તિમાન છું. તેની શી મજાલ છે કે તે મારી પ્રજાનો વાળ પણ વાંકો કરી

શકે ? જ્યાં સુધી વીરવર નરેન્દ્રની વીરતાના પડઘા સંભળાય છે, સમસ્ત કોશલ દેશ કમ્પી ઉઠે છે, ત્યાં સુધી તો તેની પ્રજા સર્વથાં સલામતજ છે. આ જીવ જાય તો ભલે આ ક્ષણેજ ચાલ્યો જાય તેની મને જરા પણ પરવાર નથી, પરંતુ હું મારી પ્યારી પ્રજાને કદાપિ દુઃખી થવા દેનાર નથી તે નથીજ. "

મહારાજનાં આવાં વચનો સાંભળીને સર્વ સભાસદો અત્યંત સંતુષ્ટ થયા. તેઓ મોટેથી રાજા નરેન્દ્રનો જયવાદ કરીને બોલી ઉઠયા કે;–"અમે પણ અમારા પ્રજાવત્સલ રાજાને માટે અમારા દેહનું બલિદાન આપીશું, ને ઘમંડી ઠગારાના ગર્વના ચૂરેચૂરા કરીશું. અમારા પ્રભુથી અમને આ દુનિયાની કોઇ પણ ચીજ પ્યારી નથી, એમ સર્વ કોઇને બતાવી આપીશું."

આ પ્રમાણે કેટલીક વાર સુધી સભાસદો રાજાને ઉત્સાહ આપવાના ઉદ્દેશથી તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા તથા પોતાની સહાયતાની સહાનુભૂતિ પણ પ્રકટ કરવા લાગ્યા. ત્યાર પછી વખત ઘણો વીતી ગયેલો જોઇને રાજાએ તેમને સર્વને વિસર્જન થવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાની સાથેજ સર્વ સભાસદો ધીમે ધીમે વિદાય થવા લાગ્યા અને થોડીજ વારમાં તો તે સભાસદન તદ્દન શૂન્ય થઇ ગયું. રાજા નરેન્દ્રસિંહ ઉઠીને મહાલયમાં ચાલ્યા ગયા, મંત્રી મહાશય પણ રાજાને પ્રણામ કરી ત્યાંથી પોતાના ગૃહ તરફ વિદાય થયા.

બીજે દિવસે પ્રભાતમાં લગભગ સાત આઠ વાગ્યાને શુમારે એક દ્વારપાલે આવીને મંત્રીજીના હાથમાં બીજું એક પત્ર આપ્યું. તેમાં લખ્યું હતું કે;—

"નરેન્દ્ર !

હજી પણ તારી આંખો કેમ ઉઘડતી નથી ? તારો મોહનિ-

દ્રાનો કેમ ભંગ નથી થતો, જો મેં મારા કહ્યા પ્રમાણે રણધીરના માયાવી ઐયારો અથવા લુચ્ચા ઠગારાઓને પકડી લીધા છે અને આશા છે કે આજે તે પાપની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા રૂપ પાપાત્મા, નરાધમ રણધીરને પણ પકડી લઇશ. તે દુરાત્માને મારા બન્દીખાનાનો બંદીવાન બનાવીશ. બસ ! હજી પણ સાવધ થા ! મસ્તકપર ભમતા કાળના ચક્રમાંથી બચી જા. હવે પછી તારી પણ તેવીજ ભયંકર દશા તે બરાબર સમજી લેજે."

તેજ બહાદુર વીરનર—

જોરાવરસિંહ."

નરેન્દ્રે ઉત્સાહ, ક્રોધ, શોક, ભય અને સાહસ એ સર્વના સંમિશ્રણ સહિત કાંઇક અચકાતાં તેમજ ગભરાતાં ગભરાતાં કહ્યું કે;—"શું મારા આવા વિશાળ રાજ્યમાંથી સવ વીર પુરુષોનો નાશ થયો છે ? રાજ્યમાંથી વીરતા ચાલી ગઇ છે ? પરાક્રમ પાતાળમાં પેસી ગયું છે ? શું મારા અધિકાર તળેના સર્વ પુરુષો ષંઢ છે, નામર્દ છે ? કોઇ પણ વીરપુરુષ રહ્યો નથી કે જે આ પિશાચને પકડી લાવે ?"

આ સાંભળીને મંત્રીએ કહ્યું કે;—"મહારાજ ! એનો બરાબર પત્તો મેળવ્યા વિના એ ચાલાક ખેલાડી કદાપિ પકડી શકાશે નહિ. તેનો પૂરતો બંદોબસ્ત કરવાની જરૂર છે."

"ત્યારે તમે તેનો બંદોબસ્ત કરવાનો શો ઉપાય યોજી રાખ્યો છે વારૂ" **નરેન્દ્રે** કહ્યું.

મંત્રીએ જવાબ આપ્યો કે:—"પ્રથમ રણધીરને પત્ર દ્વારા સૂચના આપીને તેના સહાયક ઠગારાઓની મદદ લેવાની ખાસ જરૂર છે. આમ કરવાથી તે દુરાત્મા અહુજ સરળતાથી પકડાઇ શકાશે.

કારણ કે, ખગ જાણે ખગની ભાષા એવી જે એક કહેવત છે તે જરા પણ ખોટી નથી. ઠગારાઓજ ઠગારાની ગતિને સારી રીતે જાણી શકે છે."

નરેન્દ્રે કહ્યું;—"તમે શું કહો છો ? આ પત્રપરથી તો એમ જ જણાય છે કે રણધીરના તમામ જાસૂસો તથા ઠગારાઓ પકડાઈ ગયા છે."

મંત્રીએ હસીને કહ્યું કે;–"આપ પણ ઘણા જ સરળ અને ભોળા હૃદયનાં મનુષ્ય છો. શું આપને એવો જ નિશ્ચય થઇ ગયો છે કે આ વાર્ત્તા સત્ય છે ? નહિં—કદાપિ નહીં. ઠગારાઓને સહજમાં પકડી લેવા એ તે શું સહેલી વાત છે. મહારાજ ! એ તો કોણી પરના ગોળ ને ચાટવા સમાન છે. આ સર્વ તે દુષ્ટની ઠગાઇ છે, લુચ્ચાઇ છે. આપ ડરી જાઓ અને તેના ફન્દામાં આવી પડો એટલા માટે જ તેણે આવો ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે."

નરેન્દ્ર કાંઈક વિચાર કરીને બોલ્યો કે;–"ત્યારે કોઇક સૈનિક-દ્વારા રણધીરને સત્વર આ વિષયનો એક પત્ર તથા સંદેશો મોકલાવી આપો."

"મારી ઇચ્છા એવી નથી, કારણ કે એથી ભેદ ફુટી જવાની ભીતિ રહે છે." મંત્રીએ કહ્યું.

નરેન્દ્રે પૂછ્યું;—"ત્યારે તમે શી રીતે પત્ર મોકલાવવા ઇચ્છો છો વારૂ ?"

"આપણાં પઢાવેલાં ચાલાક કબુતરોમાંથી એક કબુતરની ગર્દન-પર તે પત્ર બાંધીને મોકલવાથી આપણો ભેદ ફૂટી જાય તેવી કોઇ સંભાવના જ નથી." મંત્રી બોલ્યો.

નરેન્દ્રે પ્રસન્ન થઈને કહ્યું કે; વાહ વાહ ! તમારી આ સલાહ

તથા યુક્તિ પ્રશંસા પાત્ર છે. હું તેનો સ્વીકાર કરૂં છું. ચાલો ત્યારે સત્વર એ જ વ્યવસ્થા કરી નાંખો."

"પત્રમાં શું લખવાનું છે વારૂ?" મંત્રીએ પૂછ્યું.

નરેન્દ્રે કહ્યું:—"પત્રમાં ફક્ત એટલું જ લખો કે;—

" રણધીર !

તમે એકદમ સાવધ થઈ જાઓ, અહીં મદનના ઐયારોએ ભયંકર ઉપદ્રવ મચાવી મૂક્યો છે, માટે તમારા બે ચાલાક, ડગ અને ખેલાડી જાસૂસોને જલ્દી મોકલી આપો. તે પિશાચને જેમ બને તેમ જલ્દી પકડવાની જરૂર છે, માટે જાસૂસોને મોકલવામાં જરા પણ વિલંબ કરશો નહિ."

મહારાજ નરેન્દ્રસિંહ."

મંત્રીએ તરતજ તે આશયનું એક પત્ર લખી નાંખ્યું. નરેન્દ્રે તે વાંચીને તેનાપર પોતાની સહી કરી આપી અને ત્યાર પછી એક કબૂતરના કંઠપર તે પત્રને બાંધીને તેને રણધીરના ગૃહ ભણી ઉડાડી દીધું. આ કાર્યમાંથી મુક્ત થયા પછી સભા વિસર્જન થઇ અને મહારાજ નરેન્દ્રસિંહ પોતાના અંતઃપુરમાં ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું

અજબ બનાવ

" લાખ તદબીર કરો પરહૈય સંવરના દુશવાર;
વોહ કે જીસ કામકા અંજામ હય બદતર હોના;
હો કિસી રંગકા અલ્લાહ ન આદી કોઇ;
રંગ લાતા હય હરેક બાતકા ખુગર હોના.

બેતાબ

ત્રીજે દિવસે સવારના દસ અગિયાર વાગ્યાના શુમારે દ્વારપાલ એક બીજું પત્ર લાવ્યો. તે પત્રની સાથે એક બીજું પત્ર પણ હતું.

દ્વારપાલે કહ્યું:–" મહારાજ ! આ બન્ને પત્રો આપની સેવામાં આવ્યાં છે." આમ કહીને તે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. નિયમાનુસાર મંત્રિજી તે પત્ર લઇને વાંચવા લાગ્યા:–

મૂર્ખના સરદાર, બુદ્ધિના ગમાર અને અક્કલના અંધ રાજા !

" તારી મોભાગ્ર બુદ્ધિને ધન્ય છે ! શું તારૂં મોકલેલું કબૂતર ક્ષેમ કુશળતાથી રણધીરસિંહ સુધી પહોંચી શકતું હશે ખરૂં કે ? રણધીરને તો મેં કાલે સાંઝેજ પકડીને મારા બંદીખાનામાં મોકલી આપ્યો છે. નરેન્દ્ર ! તું આનેજ ખરી વીરતા કહે છે કે ? જ્યારે તારાથી મને ન પહોંચી શકાયું ત્યારેજ તેં નરાધમ રણધીરની મદદ માગી ખરૂં ને વારૂ ? પણ આમ કરતાં તને લેશ માત્ર પણ લજ્જા ન આવી ? અરે વાહરે બુદ્ધિ બળના ખજાના ! તેના બધા લુચ્ચા ખેલાડીઓ ક્યારનાયે મારા જાળમાં ફસાઇ ગયા છે, હવે તું કોની સહાયતા માગે છે તે મારાથી સમજી શકાતું નથી. આ તારી રણધીરને મોકલેલી ચિઠ્ઠી મારી સચ્ચાઇની નિશાની છે. હજી પણ તું તારૂં ભલું ઇચ્છતો હો તો મદન અને રમાનાં લગ્ન કરવાનો સ્વીકાર કરી લે, નહિ તો પછી પાછળથી તારે પસ્તાવું પડશે."

તે વીરચૂડામણિ—

જોરાવરસિંહ"

પત્રનું લખાણ સાંભળી લીધા પછી નરેન્દ્રે કહ્યું કે;–"દ્વારપાલને બોલાવો."

આજ્ઞા મળતાંની સાથેજ દ્વારપાલ આવીને હાજર થયો.

નરેન્દ્રે તેને પૂછ્યું કે;–"કેમ, આ પત્રો તને કોણે આપ્યાં ?"

દ્વારપાલે અચંબામાં પડીને કહ્યું કે:–"મહારાજ ! કયાં પત્રોના સંબંધમાં આપ પૂછો છો વારૂ ?"

મંત્રીએ કહ્યું:–"અરે હમણાં તું જે પત્રો આપી ગયો તેના સંબંધમાં."

દ્વારપાલે કહ્યું:–"ના મહારાજ, હું અહીં આવ્યો જ નથી. એ તો આપનો ભ્રમ થયો હશે."

મંત્રીએ કહ્યું:–"મહારાજ, એ દ્વારપાલ નહોતો, પરંતુ તે દુષ્ટ ધૂર્ત ઐયાર જોરાવરસિંહ જ હતો અને તેણેજ આવી દગાબાજી કરી છે."

નરેન્દ્રે ચીડાઇને કહ્યું:–"જૂઓ તે ઘણોજ ચાલાક ધૂતારો છે ! મને પણ દગો દઇ ગયો છે. હવે નગરમાં ઢંઢેરો પીટાવો કે કોઇ તે દગારાની દગાઇમાં ન ફસાતાં સાવધ રહે. નહિ તો ઘણું ભારે નુકસાન થવાની આશંકા છે."

મહારાજની આજ્ઞાનુસાર બધો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો. પરંતુ એ સમાચાર સાંભળીને આખા નગરમાં ભયંકર ખળભળાટ મચી ગયો. બે ચાર દિવસ પછી દરબારને વખતે ફરીવાર દરવાને આવીને કહ્યું કે;–"મહારાજ ! એક સરૈયો સુગંધિત તેલ અને અત્તર લઇને આવ્યો છે અને તે સભામાં આવવાની આજ્ઞા ઇચ્છે છે."

નરેન્દ્રે કહ્યું:–"જા, તેને જલ્દી અંદર લાવ."

આજ્ઞા અનુસાર દરવાન ગાંધીને બોલાવીને સભામાં લાવ્યો.

નરેન્દ્રસિંહે તેનો સત્કાર કર્યો અને પાસેના એક આસનપર બેસવાની સૂચના કરી.

ત્યારપછી તેણે પૂછ્યું કે:–"તમારૂં વતન કયાં આવ્યું વારૂ ?"

સરૈયાએ જવાબ આપ્યો:–" મહારાજ! હું તો આ નગરનોજ નિવાસી છું. કેટલાંક કારણસર હું પરદેશમાં ગયો હતો, અને પુનઃ દેશમાં આવવાની ઇચ્છા થતાં સંયોગ વશ અહીં આવી ચઢ્યો છું. પરદેશમાંથી કેટલાંક ઉમદા અત્તરો લાવેલો હોવાથી તે આપને બતલાવવાની ઇચ્છા થતાં અત્યારે આપની સેવામાં હાજર થયો છું."

નરેન્દ્રે પૂછ્યું:–" પરદેશમાં કેટલાક દિવસો ગાળ્યા અને તે કયે કયે સ્થળે ગાળ્યા વારૂ ?"

સરૈયાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે:–"મહારાજ ! હું બાર વર્ષની ઉમ્મરે કનોજમાં મારા કાકાને ત્યાં ગયો હતો, ત્યાં પંદર વર્ષ સુધી તેલ અને અત્તર વેચવાનું તથા બનાવવાનું કામ મેં કર્યું અને હમણાં મારી માતાના મરણના સમાચાર સાંભળી અહીં આવ્યો. મને અહીં આવ્યાને પણ લગભગ એકાદ માસ થઇ ગયો હશે."

" વારૂ તમારૂં નામ શું છે ? "

" મહારાજ ! સેવકને લોકો રામદાસના નામથી ઓળખે છે. "

" તમે કઇ જ્ઞાતિના છો ? "

" ઉનાઇ વાણીઆ. "

" કોઇ ઉમદા અત્તર સાથે લાવ્યા છો કે ? "

" જી હા. અત્યારે તો ફક્ત ગુલાબનું અત્તરજ લાવ્યો છું, આજ્ઞા હોય તો બીજાં અત્તરો ઘેરથી લઈ આવું."

" વારૂ ગુલાબનું અત્તર જ બતાવો જોઇએ. "

રામદાસે પોતાની પાસેથી એક શીશી કાઢી અને તેમાંથી રાજસભામાં જેટલા સભાસદો બેઠા હતા તે બધાને એક એક પૂંભુડું પલાળીને આપી દીધું. તેઓ સર્વ અત્તરને સૂંઘતાંની સાથેજ 'વાહ વાહ અત્તર તો ઘણુંજ ઉમદા છે' એમ કહી કહીને કંઠમાંથી હીરાના

હાર ઉતારીને આપવા લાગ્યા, પરંતુ હાર ઉતારવાનો પણ સુઅવકાશ નરેન્દ્રને મળી શક્યો નહિ. કારણકે તે અત્તરને સુંઘતાંની સાથેજ બેભાન થઇને સિંહાસન પર ઢળી પડયો. પરંતુ માત્ર એટલેથી જ ઇતિશ્રી થયું નહિ, પણ તમામ સભાસદો મતવાલાની પેઠે મસ્ત થઇને ડોલવા તથા ઝોકાં ખાવા લાગ્યાં. થોડીવારમાં તો તેઓ સર્વે બેભાન થઇને ધરણીપર આમતેમ ગબડી પડયા અને એક ક્ષણવારમાં તો તે ન્યાયાલય મયખાના અથવા દારૂડીયાના અડ્ડા જેવું બની ગયું.

રામદાસ આવો અવસર જ તાકી રહ્યો હતો. તેણે એકદમ ઉઠીને પોતાની પાસેથી બીજી એક શીશી તથા એક અસ્ત્રો બહાર કાઢયાં અને પછી એક તુચ્છ દરવાનથી લઇને રાજા સુધીની અર્ધી અર્ધી મૂછો કાપી લીધી. તથા અર્ધી અર્ધી દાઢી મૂંડીને તેના પર પોતાની પાસેની શીશીમાંથી કાળી સ્યાહી ચોપડી દીધી. આથી સર્વનાં મોઢાં કાળાં થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે બધો બંદોબસ્ત કરી લીધા પછી તે બધાને પોતપોતાના ફેંટાથી બાંધીને ઉંધે માથે લટકાવી દીધા અને આવા આશયનું એક પત્ર લખીને સિંહાસનપર મૂકી દીધું કે;—

"બુદ્ધિહીન નરેન્દ્ર!

"જો અને આંખો ઉઘાડીને સદાને માટે રો. ઠગારાઓની ઠગાઇ કેવી હોય છે, તેનું બરાબર અવલોકન કર. હજી પણ જો તું તારૂં ભલું ઇચ્છતો હો તો મદનના અધિકારમાં રમાને સોંપીને તેમનો લગ્ન સંબંધ કરાવી દે તથા રાજ્યને નિર્વિઘ્ન અને નિષ્કંટક કરી અમારી સાથેનું વૈર મટાડી સુખી થા. નહિતો એથી તારી અને તારા રાજ્યની બુરી ગતિ થશે."

તારો પ્રબળ પ્રતિપક્ષી—
સિંહહૃદય જોરાવરસિંહ."

આ પ્રમાણેનું એક પત્ર સિંહાસનપર મૂક્યા પછી તે સર્વ વાળ લઇને ત્યાંથી ગચ્છંતી કરી ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું

કારાગૃહમાં મદન

તાબ ઉસકે દેખનેકી ન લાએ ચલે ગએ;
ક્યા ક્યા પરી જવાનથે આએ ચલે ગએ;
આલમ થા યહે જુલેખાંકા યુસુફકી ચાહમેં;
ફીકે હજાર એયાહકે આએ ચલે ગએ.
દારા રહા ન જમ ન સીકંદરસા બાદશાહ;
તખ્તે ઝમીપે સેંકડો આએ ચલે ગએ;
દેખે '**નઝીર**' મૈંને ચમનમેં જો આપકા;
મહેંદી ભરે વોહ હાથ દીખાએ ચલે ગએ."

હવે અમે અમારા વાચકોનું ધ્યાન, ઘણા સમય થયાં વિયોગી થયેલા અમારી આ વાર્તાનો એક અગ્રભાગ ભજવનાર **મદન**ના સંબંધમાં કાંઇક વૃત્તાંત કહી સંભળાવીશું તો તે અસ્થાને તો નહિજ ગણાય.

ભલભલા ઐયારો અથવા ઠગારાઓની આંખમાં ધૂળ નાખી, પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ કરનાર, પ્રપંચ વિદ્યાના વિષયમાં પૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાર અને દુશ્મનોના ગર્વને ગળિત કરનાર મહા ચાલક અને

અક્કલમંદ મદન આજે એક ભયંકર ભોંયરામાં કે, જ્યાં હવાનો પણ સંચાર ન થઈ શકે, ત્યાં આવેલા એક ઘણાજ વિકટતા ભરેલા કેદખાનામાં કેદી થઇ પડયો હતો. તેના બન્ને હાથોમાં લોઢાની મજબૂત હાથકડી પડી હતી તથા ગળામાં લોઢાની એક બહુજ ભારી સાંકળ પડી હતી. બે બળવાન સિપાહીઓ તેની ચોકી ભરી રહ્યા હતા અને વારંવાર તેની પાસે આવી કેટલાક અપમાનસૂચક શબ્દો સંભળાવી તેને પીડી રહ્યા હતા.

જે કેદખાનામાં મદન પડયો પડયો પોતાના દુઃખમય દિવસો ગાળી રહ્યો હતો, તે કેદખાનું એક ભોંયરાના ઘણાજ અંધારાવાળા ભાગમાં આવેલું હતું, પાસે ઉભેલા મનુષ્યના મુખને પણ બરાબર જોઇ શકાતું નહોતું. તેના દરવાજા પણ ઘણાજ મજબુત અને લોઢાના સળીયાથી જડાયલા હતા. ગમે તેવા સમર્થ પુરુષથી પણ તે સળીયા તોડીને સહજમાં તે કેદખાનામાં દાખલ થઈ શકાય તેમ નહોતું. આ સમયે મદન તે કેદખાનામાં બેઠો બેઠો પોતાના દુઃખનો વિચાર કરતો પોતાના મનમાં જ કહી રહ્યો હતો કે;–" અહા ! આ દુનિયા પણ કેવી વિચિત્રતામય છે. થોડા સમય પહેલાં મારો હુકમ ઉઠાવવાને હજારો દાસ દાસીઓ તૈયાર રહેલાં હતાં, તેને બદલે અત્યારે હું આ કારાગૃહની કઠિન સજા ભોગવી રહ્યો છું. આ દુષ્ટ સિપાહીઓ ન સહી શકાય તેવા શબ્દો કહીને મારા હૃદયને ભેદી રહ્યા છે. આ કારાગૃહ નથી, પણ પિશાચોની પાપભૂમિ છે અહીં દયા નથી, ક્ષમા નથી, શાંતિ નથી કે આનંદનો અંશ માત્ર પણ નથી. મારી પાસેના બીજા કેદીઓના યંત્રણાજનક શબ્દો સાંભળીને મારી છાતી ચીરાઇ જાય. હું કયા પાપનાયોગે આ રાક્ષસોની વધભૂમિમાં આવી પડયો ? હે પરમાત્મન્ ! આ પીડામાંથી તું હવે મારો ઉદ્ધાર કર ! "

આમ કહી મદન કેટલીકવાર સુધી શાન્ત રહ્યો અને ત્યાર પછી પાછો બોલ્યો કે:—

" સંતાપને વળી શોકથી અહીં હૃદય મમ ચીરાય છે;
ભ્રાન્તિ અને ભ્રમણા થકી આ જીવ બહુ અકળાય છે;
શબ્દો સુણી શત્રુતણા જખ્મો બહુ બહુ થાય છે;
આ રાક્ષસોના રાજમાં ભીષણ અતિ અન્યાય છે,
દીન જનના આર્ત્તનાદ સદા અહીં સંભળાય છે;
આ સ્થાન સઘળું હાય ! જાણે ભક્ષ કરવા ધાય છે. "

અહા ! ભયંકર સ્થાનમાં સર્વત્ર હાહાકાર વ્યાપી રહ્યો છે. બિચારાં નિર્દોષ મનુષ્યોના મુખમાંથી પરિતાપને સૂચવનારા ' હાય–હાય ' શબ્દોના પોકારથી મારૂં હૃદય વીંધાઇ જાય છે. હું અહીં ક્યાંથી આવી ચઢ્યો, મારી આ શી દશા થઇ ? ઓહ ! આ સર્વ હું શું જોઈ રહ્યો છું. રમાએ મારી સાથે આવું છળ કર્યું, કપટ કર્યું દગાની બાજી ખેલી ! રમા ! રમા ! ! તું આવી નિષ્ઠુર કેમ થઇ ! તારા વિના મારૂં મન ઘણુંજ ગભરાઇ ગયું છે. હું તારૂં સ્વપ્ન પણ જોઇ શકતો નથી. અરે તું પણ નિર્દય થઇ ગઈ છે કે સ્વપ્નમાં આવીને પણ મારાં આ તરસ્યાં લોચનને તૃપ્ત કરતી નથી ? પરમાત્મા ! રમા સાથે મારો સાક્ષાત્કાર કેમ નથી કરાવી આપતો ? તેની મધુર મંજુલવાણી સાંભળવાનો શુભ પ્રસંગ શા માટે નથી બતાવતો ? તારી આ ભેદભરી રચનામાં શું રહસ્ય છૂપાયું છે, એ કોઇ પણ રીતે મારા સમજવામાં આવી શકાતું નથી. નિરાશાથી હવે મારૂં હૃદય સૂકાઇ ગયું છે. રમાના નિરક્ષણની વાટ જોવામાંજ મારી આંખોનું તેજ ઘટી ગયું છે, શરીર ફીકું બની ગયું છે, અને મારી સર્વ શક્તિઓ શિથિલ થઇ ગઇ છે. હાય ! પ્રાણેશ્વરી ! મારા માનસ

મંદિરની મોહિની રમા ! તું અત્યારે તારા આ પ્રિયતમના હૃદયને ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરી કયા પાપાત્માના પ્રાસાદને પુણ્યશાળી કરવા ચાલી ગઇ છે ! તારી જંખના અથવા રટનામાંજ મેં મારૂં સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે, છતાં પણ તું મને કેમ આવી મળતી નથી. તારા દિદાર દર્શાવવામાં આટલી બધી સંકુચિત શા માટે થાય છે ! અયિ દિલ્બર ! તારા આ દીવાના આશકને તારા દીદારનો લાભ આપી તૃપ્ત કર. તારાં દર્શનથી આ કઠિન કારાગૃહની સજા પણ મને સુધાના સમાન મિષ્ટજ લાગશે. આવ–પ્રિયતમા સત્વર આવ."

મદન આ પ્રમાણે પોતાના મનમાંજ અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ કરી રહ્યો હતો, એવામાં એક દિશામાંથી સાહેલીઓના સમુદાય સહિત એક સાહેલીના ખભાપર ડાબો હાથ મૂકી મંદમંદ બાલ મરાલ–હંસની ગતિથી ચાલી આવતી રમા તેની દૃષ્ટિએ પડી.

રમા કાંઇક હસતી હસતી પોતાની સાહેલીઓ સાથે ધીમીધીમી વાતો કરતી મદન તરફ આવી રહી હતી. એ જોઇને મદનના નિર્જીવ શરીરમાં પુનઃ જીવનનો સંચાર થયો. તેના હૃદયકાનનમાં કરમાઇને નષ્ટ થવાની અણીપર આવેલી આશાની લતા પુનઃ હરિયાલી થઈ. તે કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના એકદમ ઊઠીને ઉભો થયો.

મદને નમ્રતા તથા શોકસૂચક સ્વરથી પૂછ્યુંઃ—"પ્રિયે ! મેં તારો એવો તે શો અપરાધ કર્યો હતો કે, તેં મને આવી નિષ્ઠુરતા ભરેલી સજા કરી વારૂ ? શું પ્રેમની સજા કારાગૃહ જ હોતી હશે કે ? તારાપર તનમનથી ફીદા થનાર પ્રેમિકપર તને આવી સજા ફર્માવતાં જરા પણ દયા ન આવી ?"

રમાએ અત્યંત ઘૃણાપૂર્વક એક પ્રકારનો તિરસ્કાર દર્શાવી કહ્યુંઃ—"અરે ! મૂર્ખ પશુ ! તું કોને પ્રિયાના સંબોધનથી બોલાવી

રહ્યો છે, એનો તને જરા પણ ખ્યાલ આવે છે ખરો કે? વાહ વાહ! તારી બુદ્ધિ તો બડી બેવકૂફ જ છે ને શું! જરા મગજ ઠેકાણે લાવીને બોલ કે, તું શું બકી રહ્યો છે? એક અપરિચિત અબળાને પ્રિયા કહેતાં તને જરા પણ શર્મ નથી આવતી? કામાંધ કીડા! હું તો તને ઓળખતી પણ નથી. જા, શઠ! તારા કાળાં મોઢાંને અહીંથી દૂર કર. તું કોણ છે, એ તો હું જાણતી પણ નથી. શું પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવવાનો તારો ઇરાદો છે? તારી તે ધારણા કદાપિ સફળ થવાની નથી. વિના કારણ તું મારા પર શામાટે મરી પડે છે? હું કોણ છું? તારે અને મારે શો સંબંધ છે? એ જાણ્યા પહેલાં જ પ્રિયા કે પ્રાણેશ્વરીના સંબોધનથી બોલાવતાં તારી જીભ કેમ નથી તૂટી પડતી? હવે પછી જો આવા અવિચારી શબ્દો ઉચ્ચારીશ તો, જીવજાનથી માર્યો જઇશ. તારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત ભોગવી રહ્યો છે; છતાં પણ હજી તારા અંધકારમય અંતરમાં જ્ઞાનનો સંચાર નથી. માયાના કીડા! આવું પિશાચી હૃદય તને કોણે આપ્યું છે? તારા મનમાં પરસ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવાની મહત્ત્વાકાંક્ષા આટલી બધી પ્રબળ કેમ બની ગઇ છે? નરાધમ! હવે પછી જો મને એકપણ કઠોર શબ્દ કહીશ તો અવશ્ય યાદ રાખજે કે,તને આ કારાગૃહના ભયંકર ભોંયરામાં જ દાટી દેવામાં આવશે. આ સ્થાનમાં તારી કોઇ પણ રક્ષા કરી શકશે નહિ. કારણ કે;—

" છે સ્થાન આ એવું ન જ્યાં ભીતિનો સંચાર છે;
સમ્રાટ શૂરા, રાય મોટા પણ અહીં લાચાર છે;
ગર્વ ધારે જે અતિ તેનો નહીં અધિકાર છે;
ત્રાસ, જુલ્મ, શોક સર્વત્ર અહીં હાહાકાર છે;
વિકરાળ કાળ કરાળ સદા અહીં તૈયાર છે;
પાસા પ્રપંચી દાવના ભીષણ અતિ પોબાર છે.

દુષ્ટ ! તું અત્યારે જે સજા ભોગવી રહ્યો છે, તે યોગ્ય જ છે. મારો પ્યારો તો રણધીર છે. અને હું તેના હૃદયરાજ્યની સર્વાધિકારિણી રાણી છું, પ્રચંડ શક્તિશાલિની મહારાણી છું."

આ કટુ વચન સાંભળતાંની સાથે જ **મદન**ના હૃદયમાં અત્યંત ગ્લાનિ તથા એક વીરરસજન્ય ક્રોધાગ્નિ સળગી ઊઠયો; પરંતુ તે અગ્નિ પોતાની પ્રચંડ જ્વાળાઓનો વિસ્તાર કરતાં પહેલાં જ હોલવાઇ ગયો. તે સમયે વિદ્યા તથા બુદ્ધિ રૂપી જળથી તે અગ્નિ શાન્ત થઈ ગયો.

મદને પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કેઃ—" સ્ત્રીઓનાં મુખ કમળ જેવાં હોય છે, વચન અમૃતથી પણ વિશેષ મધુર હોય છે, નેત્ર મદિરાની પેઠે ઉન્મત્ત કરી દેનારાં હોય છે, પરંતુ હૃદય તલ્વારથી પણ તીક્ષ્ણ હોય છે. કોઇ બુદ્ધિમાન પુરુષ એ સ્ત્રીઓનો વિશ્વાસ કરે અને તે સાથે પોતાના કલ્યાણની આશા કરે તથા તેને પોતાની પ્યારી ગણે અથવા કરે તો તે આ બન્ને લોકમાં હાસ્યને પાત્ર થઇને પોતાનું સર્વસ્વ ખુએ છે. આ લોકમાંથી તેનું સર્વ સુખ નાશ થાય છે અને પરલોકમાંથી મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય પણ છટકી જાય છે. સ્ત્રી કોઈની થઈ નથી, થતી નથી અને થવાની પણ નથી. એનું ચરિત્ર એવું વિચિત્ર હોય છે, કે દેવતાઓ પણ તેને તેનાં યથાર્થ સ્વરૂપમાં જાણી શકતા નથી; તો પછી અલ્પમતિમાન પુરુષોની તો ગતિ જ શી કહી શકાય ? ગમે તેવો બુદ્ધિમાન પુરુષ પણ સ્ત્રીના ખરા સ્વરૂપને જાણી શકતો નથી. ભર્તૃહરિએ યોગ્ય જ કહ્યું છેઃ—

" आवर्त्तः संशयानाम विनयभवनं पत्तनंसाहसानां–
दोषाणां सन्निधांनं कपट शतमयं क्षेत्र मृत्प्रत्ययानाम्।
स्वर्ग द्वारस्य विघ्नं नरकपुर मुख सर्व माया करण्डं–
स्त्रीरत्नंकेन सृष्टं विषममृतमयं प्राणि लोकस्य पाशः ॥ "

અર્થાત્:—“ સંશયોના વમળ તથા અવિનયનું ઘર, સાહસનું નગર, દોષોનો ભંડાર, કપટોથી ભરેલી, બુરાઈનું ક્ષેત્ર, સ્વર્ગના માર્ગનું વિઘ્ન, નરકનું દ્વાર, અને સર્વ માયાઓના કરંડિયારૂપ જે જોવામાં અમૃત-રૂપ અને અંદરથી વિષ ભર્યાં પ્રાણીઓની પેઠે ફસાવવાવાળી સ્ત્રી છે, એને કોણે ઉત્પન્ન કરી ?” ખરેખર સ્ત્રીઓનું ચારિત્ર વિચિત્રતાથી જ ભરપૂર છે. વિશ્વના પ્રત્યેક યોદ્ધાઓપર તેણે પોતાની શક્તિનો વિસ્તાર કર્યો છે. નારી નરકની ખાણ છે, માટે એનો લેશમાત્ર પણ વિશ્વાસ કરવો ન જોઇએ. હેત કરીને હથેળીમાં વીંછીને બેસાડવો, કંઠમાં નાગને આરોપવો તથા હળાહળને ઉદરમાં સ્થાન આપવું, એ વિશેષ ઉત્તમ છે, પરંતુ નારીઓમાં વિશ્વાસ રાખવો અતિ ભયંકર છે. નારી માયાનું અન્ય સ્વરૂપ છે. પુરૂષને તે ઉન્નતિના શિખરપરથી અવનતિની ગહન ગર્ત્તામાં ગબડાવી દે છે.”

“ કોઇએક નીતિકારનું વચન છે કે:—

“ अनृतंसाहसं मायामूर्खत्व मति लोभिता ।
अशौचंनिर्दयंत्वंच स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ” ॥

અથવા તોઃ—“ જૂઠું બોલવું, સાહસ કરી બેસવું, માયા, છળ, મૂર્ખતા, લાલચુપણું, અશુચિ રહેવું અથવા નિર્દયપણું દર્શાવવું, એ સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક જ દોષો હોય છે,”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મદન ચૂપ થઇ ગયો. એવામાં રણ-ધીરસિંહ ઘણા જ દોરદમામથી આવીને રમા સાથે વાતચીત કરવા લાગ્યો. રમા પણ રણધીરના ખભાપર હાથ મૂકીને ઘણી જ પ્રીતિ પૂર્વક વાતો કરવા લાગી. એ જોઇને જેવી રીતે આહુતિ મળતાં અ-થવા ઘૃતનો સંયોગ થતાં અગ્નિ પ્રચંડરૂપે સળગી ઊઠે છે, તેવીજ

રીતે મદનનો ક્રોધાગ્નિ પણ ભયંકરતા પૂર્વક સળગી ઉઠ્યો. તેની આંખમાંથી પણ આગની ચિનગારીઓ નીકળવા લાગી.

મદને બળ કરીને હાથપકડીને તો એકદમ તોડી નાખી, પરંતુ એટલેથી જં તેના ક્રોધનો અંત આવ્યો નહિ, એથી તે કારાગૃહના સળીયાને તોડવાની પણ કોશિશ કરવા લાગ્યો, પણ તે સળીયા કાંડા જેવા મજબુત હોવાથી તૂટયા નહિ; પરંતુ વાંકાં વળી ગયા. પોતાના સઘળા બળનો એકી સાથે વ્યય કરવાથી મદનના શરીરપર એક પ્રકારનો આઘાત થયો અને તેના યોગે તે બેભાન થઇને પૃથ્વીપર પડી ગયો. એ સમયે મદનના ક્રોધ તથા બળનો અંત આવ્યો અને તેને બિચારાને એક નવીન વિપત્તિના મુખમાં આવી પડવું પડયું.

પ્રકરણ ૧૫ મું

નલિની

“ દૂરસે આયેથે સાકી સુનકે મએ ખાનેકો હમ;
બસ તરસતેહી ચલે અફસોસ પયેમાનેકો હમે;
મએભી હય મીનાભી હયે સાગરભી હયેસાકી નહીં;
દીલમેં આતા હયે લગાદે આગ મએખાનેકો હમ.
ક્યું નહીં લેવા હમારી તું ખબર આયે એ ખબર;
ક્યા તેરે આશક હોવેથે.દર્દો ગમ ખાનેકો હમ?
હમેંકો ફસાના ગા કફસમેં ક્યા ગીલા સૈયદકા;
બસ તરસતે હીરહેઅયે આબ ઓર દાનેકો હમ.

એક ઉર્દુ કવિ.

હમણાં ઋતુરાજ વસન્તનું પૃથ્વી મંડળપર સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થઇ ગયું હતું. સર્વ વૃક્ષોએ નવીન સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. આમ્રવૃક્ષપર બેસી કોકિલાઓ કૂહૂકૂહુ કરવા લાગી હતી, વૃક્ષોપર નવપલ્લવો આવવા માંડયાં હતાં. નાના પ્રકારનાં રંગ બેરંગી ફૂલોપર ભમરાઓ ગુંજાર કરી રહ્યા હતા. સર્વ જનો વાસંતી વસ્ત્ર ધારણ કરી વસંતનો ઉત્સવ ઉજવી રહ્યા હતા, વસંતનાં ગુણગાન ગાઇ રહ્યાં હતાં. શીતળ મંદ સુગંધિત પવન વહી રહ્યો હતો અને પુષ્પોના પરાગ સાથે મિશ્રિત થઇને અપૂર્વ પ્રકારની સુગંધિનો વિસ્તાર કરી રહ્યો હતો.

" મદન મહીપકે સમન્ત બલવન્ત દિશિ,
વિદિશનિ બીરા લૈ બસન્ત ઉઠિ ધાયે થે:
કરત ન બારન અબારન પ્રતાપ જાકો,
શંકર બખાનૈં યોં અજબ ગુન ગાયે થે;
ફિરત દોહાઈ ઔર ઠૌરન કે બ્યાજકૂર,
લલકારેં કોયલકી કૂકનિ બનાયે થે;
ફૂલેં યે ફલાસકે ન ફૂલ કાઢિ કાઢિ,
માનૌં નેજેમેં લિયોગી કે કેરજે લટકાયેથે. "

અમારી સમજ પ્રમાણે તે સ્ત્રીઓનાં અહોભાગ્ય છે કે જેઓ આવા સમયમાં પોતાના પતિની સાથે બેસીને જવાનીનો આનંદ ભોગવી રહી છે. કોઇએ કહ્યું છે:—

" પટ પીરે રંગેરંગ અંગનમેં પ્રિય અંગપ્રસંગનિ પાવતી હૈં;
પરિરમ્ભનહીં કે અરમ્ભનમેં દ્યુતિ દામિનિસી દરસાવતી હૈં;
મદમાતી મનોભવ માતી મનૈ મુદમાતી મુદૈ બરસાવતી હૈં;
ધનિ કન્તકે કોરે એકન્ત લગી છબિવન્ત બસન્ત મનાવતી હૈં.

તથા જેનો પતિ પરદેશમાં છે, તે ઇશ્વરપાસે મોત માગે છે, તેની વ્યથાની કથા અકથનીય છે. પતિ વિયોગિની પ્રમદાનું જીવન, જળ વિનાની માછલીના જેવું શુષ્ક છે, પ્રભાકર વિનાની કમલિનીના સમાન મલિન છે, કલાધર વિનાની રજની તથા કુમુદિનીના જેવું નિસ્તેજ છે. પતિનો પ્રેમ એજ પ્રમદાના જીવન રૂપી ક્ષેત્રનો સૂર્ય છે. જે સુંદરીના ભાગ્યાકાશમાં પ્રણય રવિનાં દર્શન નથી થતાં, તેનું જીવન સદા ઝાંખુ, ફીકું અને નિસ્તેજ રહે છે. પ્રિયતમના મુખમાંથી નીકળતા શબ્દો પ્રમદાને સુધા સમાન મિષ્ટ લાગે છે. પ્રિયકર પાસે બેસી વાર્ત્તાલાપ કરવામાં વનિતાને સ્વર્ગનું સુખ સંપાદિત થાય છે. પ્રાણાધારના કંઠમાં આલિંગન કરવાથી લલનાના સુખનો અવધિ થાય છે. પતિની સાથે બેસી મીઠી મીઠી વાતો કહેવામાં સુંદરીઓના યુગોના યુગો એક ક્ષણવારમાં વ્યતીત થઈ જાય છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો પ્રમદાના જીવનનું સત્વ, તેનો પ્રિયતમ જ છે. પણ હા પ્રિયતમ વિનાની પ્રમદા, પતિવિરહિણી પ્રમદા, નિરંતર શોકમગ્ન રહ્યા કરે છે. એક ક્ષણ પણ તેને એક યુગ સમાન ભારી થઇ પડે છે. તેનું કષ્ટ તે પોતે જ જાણી શકે છે. બીજા કોઇનાથી એનું અનુમાન પણ કરી શકાતું નથી. તેને માટે ફૂલ શૂળ સમાન થઈ પડે છે, ચન્દન વિષ સમાન ભાસે છે, કેસર આગના જેવું ઉષ્ણ લાગે છે, શય્યા નાગિણી જેવી ભયંકર દેખાય છે, સખીઓ યમની દૂતી લાગે છે, રાત્રિ ચુડેલની પેઠે ખાવા ધાય છે. અલંકાર બોજારૂપ થઇ પડે છે, વાયુ બાણની અસર સારે છે. કદમનાં ફૂલ ગાળો જેવાં કઠોર જણાય છે. સમસ્ત સંસાર દુઃખદાયકભાસે છે અને જીવન શુષ્ક થઈ જાય છે.

વિયોગી અબળાના વિરહનું વર્ણન કરતી વેળાયે કોઇ એક હિન્દી કવિએ યોગ્યજ કહ્યું છે.

"આયો બસન્ત દહન્ત સખી ઘર આયે ન કન્ત ન ભેજે સંદેશે;
કોયલ કૂકિ ઊઠીં ચહું ઓર તે હુકિ ઊઠી હિય લૂકસી બેસે;
યાહી તે જીય ડરૈ બિરહીનકો જાત નહીં બન યાહી અંદેસે;
ફૂલિ પલાસ રહે જિતહી તિત લોહુ ભરે નખ નાહર કેસે."

"ઘસો ઘસો ચંદન ઉસીર સીર નીરે ધરી નીર,
લાઓ શીતલ સમીર લાગે ગરમૈ:
ઘોરો ઘનસારરી ગુલાબ જલ ધારન,
સોં લાઓ દલનીકે નલિનીકે નયેનરમૈં;
દૌરી કિંવારૈં કોઉ નિકરો ન દ્વારૈં સુનો,
આવત વસંત યોં પુકારૈં ઘર ઘરમૈં:
ભૂલિસી ગઇ હૈં સુધિ દેખિ ફૂલી લોની,
લતા હુલસી મચી હૈ બિરહીન કે નગરમેં;
બાલ લાલ ટેસૂ ફૂલિ રહે હૈં મનોહર યેં,
સ્યામ રંગ ભેદૂ માનોં મસિમૈં મિલાયે હૈ;
તહાં મધુકાજ આય બૈઠે મધુકર પુંજ,
મલય પવન ઉપવન વન ધાયે હૈ;
સેનાપતિ ફાગુન મહીના મેં પલાસ તરુ,
દેખિ દેખિ ભાવ કવિતા કે મન આયે હૈં;
આદો અન સુલગિ સુલગિ રહે આધે,
માનૌ બિરહી દંહનકાબ કવેલા પરચાયે હૈં;
કન્ત બિન બાસર બસન્ત લાગે અન્તકસે,
તીર ઐસે બિબિંધ સમીર લાગે લહકન;
ફાંસીસે ફુલેલ ઔર ગાંસી સે ગુલાબ,